Bakının Qurtuluşu

100 il

GƏNCƏ GÖYÇAY AĞDAŞ KÜRDƏMIR UCAR HACIQABUL AĞSU ŞAMAXI SALYAN İSMAYILLI QUBA XAÇMAZ LƏNKƏRAN ASTARA NAXÇIVAN QARAMƏRYƏM MÜSÜSLÜ KARRAR LƏKİ CƏNGİ PADAR QARASU MƏRƏZƏ QOBU XIRDALAN XOCAHƏSƏN NƏVAİ PUTA ƏLƏT GÜZDƏK NASOSLU SUMQAYIT BİLƏCƏRİ SƏNGƏÇAL SABUNÇU SURAXANI QOBU MAŞTAĞA FATMAYI BİNƏQƏDİ QURD QAPISI BALAXANI MASAZIR MƏRDƏKAN DİGAH BUZOVNA BİNƏ KÜRDƏXANI SARAY HÖVSAN ZABRAT MƏHƏMMƏDİ BALAXANI RAMANA ƏHMƏDLİ ŞUBANI BAYIL HEYBƏT STANSİYASI QARAŞƏHƏR

Nəsiman YAQUBLU

QAFQAZ İSLAM ORDUSUNUN AZƏRBAYCANDA İZLƏRİ

Nəsiman YAQUBLU

QAFQAZ İSLAM ORDUSUNUN AZƏRBAYCANDA İZLƏRİ

Nəsiman YAQUBLU

QAFQAZ İSLAM ORDUSUNUN AZƏRBAYCANDA İZLƏRİ

Bakı - 2018

Müəllif kitabın nəşrinə göstərdiyi dəstəyə görə
Türkiyə Cümhuriyyəti Bakı Böyükelçiliyinə öz təşəkkürünü bildirir.

Müəllif Qafqaz İslam Ordusu və Nuru Paşa ilə bağlı Azərbaycan bölgələrində aparılan axtarışlar və araşdırmalar zamanı ona yardımçı olmuş aşağıdakı şəxslərə minnətdarlığını bildirir: Gəncədə ***Cahangir Əmirxanlı, Vaqif Sadıqov, Kamal Zeynalov, Samir Pişnamazzadə, Nəcəf Abbasov****; Göyçayda* ***Namiq Hacıbəyli, Niman Əsgərov, Əlirasim Əhmədli, Etibar Məmmədov, Hidayət Zülfüqarov****; Kürdəmirdə* ***Vilayət Abuşov****; Hacıqabulda* ***Zahidağa Səmədbəyli, Mübariz Xəlilov, Elşən Heydərov, Mehman Ağayev, Hüseyn İsmayılov****; Şamaxıda, Qobustanda* ***Yasəf Ağazadə, Yavuz Eyyubov, Məmmədağa Məlikov, Muğanşah Əzimov, Famis Quliyev****; Ağsuda* ***Yaşar Qarayev, Rufulla Yolçiyev****; Şəkidə* ***Elman Fəttah****; Neftçalada* ***Əli Babayev, Mehman Babayev****; Salyanda* ***Nizami Abbaslı****; Qobuda, Güzdəkdə* ***Vaqif Xəlilzadə, Oqtay Xəlilov, Fərahim İlqaroğlu****; Mərdəkanda* ***Elnur Mirzəbəyli****. Qəbələdə* ***Eldəniz Şamlı Abbaslı****; Naxçıvanda* ***Kəmaləddin Qədim****; Qubada* ***Mehman Kamran***

Bu tarixi fotokitab 1918-ci ildə Azərbaycana xilaskar bir qüvvə kimi gəlib vətənimizi bolşevik-daşnak qüvvələrindən azad etmiş Qafqaz İslam Ordusuna və onun komandanı Nuru Paşanın fədakarlığına həsr edilib. Kitabda Qafqaz İslam Ordusunun və Nuru Paşanın Azərbaycanda bu gün də qorunub saxlanılan izləri ilə bağlı maraqlı məlumatlar verilib.

QAFQAZ İSLAM ORDUSU. NURU PAŞANIN FƏDAKARLIĞI. BAKININ QURTULUŞU

Rusiyada 1917-ci ildə baş verən Oktyabr inqilabından və bu hadisə nəticəsində bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Osmanlı dövləti Güney Qafqazda fəallığını artırdı. Bu fəallaşmada Baş komandan vəkili **Ənvər Paşanın** və III Ordu komandanı Vəhib Paşanın xüsusi rolu vardı. Məhz Ənvər Paşanın təklifi ilə Vəhib Paşa 1918-ci ilin yanvarın 9-da Qafqazdakı rus hərbi qüvvələrinin müvəqqəti komandanı, gürcü generalı Odişelidzeyə bir məktubla müraciət etmişdi. 1918-ci ilin yanvarın 16-da isə Vəhib Paşa Ənvər Paşanın hazırladığı teleqramı Tiflisdəki Rus-Qafqaz ordusu komandanlığına çatdırdı. Bu teleqramda Ənvər Paşa Zaqafqaziya hökumətinin Brest-Litovsk sülh danışıqlarında iştirakı vacibliyini bildirir və bu zaman Zaqafqaziya hökumətinin tanınmasına Osmanlı dövlətinin kömək edəcəyini bildirirdi. Sonrakı dövrdə də Osmanlı dövləti Qafqazla bağlı siyasətini davam etdirməyə başladı.

Eyni zamanda, Azərbaycandan olan milli qüvvələr də Osmanlı dövlətindən yardım almaq üçün əlaqələr qurmağa başladılar. Bu işin reallaşmasında rus əsirliyindən qaçaraq Gəncəyə gəlmiş Osmanlı zabiti Hüsaməddin Tuğac bəyin rolu böyük idi. Az sonra Gəncədəki Milli Komitənin tapşırığı ilə (burada Nəsib bəy Yusifbəylinin böyük rolu vardı) Nağı Şeyxzamanlı, ziyalı Ömər Faiq Nemanzadə, acarların nümayəndəsi Cəlal Həmşizadə və axılkələkli Əbraim bəy birlikdə Türkiyəyə getdilər. Onların məqsədi icmaları adından türk ordusunu öz vətənlərinə dəvət etmək idi.

Az müddət sonra bu əlaqələrin ilk bəhrələri görünməyə başladı. Belə bir zamanda Ənvər Paşa bolşevik inqilabından sonra Qafqazda yaranmış vəziyyətdən bəhrələnib Berlin müqaviləsi ilə itirilmiş Qars, Ərdəhan və Batumu vətənə geri qaytarmaq, həm də Azərbaycan və Quzey Qafqazda Osmanlı himayəsində müstəqil dövlətlər qurmaq istiqamətində fəal siyasət tərəfdarı idi.

Bu dövrdə Osmanlı dövləti Qafqaza bir ordu göndərmək qərarını alınca, **Ənvər Paşa bu ordunun komandanlığına öz qardaşı Nurunu təyin etdi.** Əvvəlcə ona diviziya generalı rütbəsi, sonra Paşa (general) rütbəsi verildi. Bu təyinatdan sonra Nuru Paşa 1918-ci ilin martın 25-də Mosula, oradan isə Gəncəyə gəlib Qafqaz İslam Ordusunu yaratmağa başladı. **Qeyd edək ki, Nuru Paşa Gəncəyə mayın 25-də gəlib çıxmışdı.**

Ənvər Paşa

Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Nuru Paşanın Gəncəyə gəlişini belə qeyd edirdi: "Cənubi Qafqaz nümayəndələri ilə türk nümayəndələri Batumda müzakirələr apararkən Nuru Paşa ilə bərabər tabeliyində olan bir çox zabitlər İran və Qarabağ istiqamətindən Gəncəyə daxil oldular. O zaman müdhiş bir anarxiyaya məruz **qalan, digər tərəfdən də bolşevik təcavüzü ilə təhdid olunan Gəncə Nuru Paşanı göydən enmiş xilaskar bir mələk kimi qəbul etmişdi. Xalqın ona göstərdiyi istiqbal Gəncə tarixində görünməmişdi".**

Nuru Paşa Gəncəyə gəldikdən sonra burada və ətraf bölgələrdə olan müqavimət dəstələrini təşkilatlandırmağa başladı.

Maraqlıdır ki, Nuru Paşa Gəncədəki vəziyyəti öyrəndikdən sonra 3-cü Ordu komandanlığına çox dəyərli və tarixi əhəmiyyəti olan bir məlumat göndərmişdi. Nuru Paşa 3-cü Ordu komandanı Vəhib Paşaya yazdığı məlumatda bildirirdi: "Gəncədə Milli Kolordu (hərbi birlik) adında təşəkkül edən 600 nəfərlik bir qüvvət vardır. Bakıya qarşı da Kürdəmir stansiyasında knyaz Mağalov adında bir gürcü zabitinin komandası altında 400-ə qədər əsgər vardır. Bakı qətliamında gürcülərin müsəlmanlarla təşrixi-məsai etmələrinə bir əlamət müsəlmanlarla bir cəmilə olaraq Tiflisdən göndərilmiş olan bu əsgərlərin 300-dən ibarət olan gürcü qüvvələri də Tiflisə dönüblər.

Azərbaycanın milli bir ordu yaratmaq imkanı mövcuddur. Əsgərliyə layiq çox insan vardır. Muğan kimi bölgələrdə 10 000 000 kq-a qədər də buğda və ərzaq mövcuddur. Fəqət ordu təşkili üçün paltar, silah və cəbbəxana yoxdur. Paşa həzrətləri bu xüsusda yardım edilməsini rica edir və əlavə edir ki, əsgərin təlim və tərbiyəsi üçün buraya gələn əsgər heyəti Mosulda qaldı. Bir müddətə qədər gəlməyəcəklər. Təşəkkül edəcək əsgərə komanda etmək üzrə mümkün olduğu qədər müəllim-zabit və kiçik zabitin iza-

mım hassaten rica edirəm. Kıtaatı (hərbi hissələri) Osmaniyyənin Gəncəyə adəti vürudu muhtemet isə bilxassə mərkuz heyətə fövqəladə ehtiyacımız olacaq olur”.

3-cü Ordu komandanı Vəhib Paşa Nuru Paşaya 1918-ci ilin iyunun 2-də yazdığı cavab məktubunda bildirirdi: “Azərbaycan hökuməti Müstəqilliyi İslamiyyəsinin tələbi üzərinə islamları bolşevik təcavüzündən qurtarmaq üçün müxtəlif qüvvətli bir güclə Qazax üzərindən Gəncə istiqamətinə gedəcəyim. Bu mübrəzənin (batalyonun, taburun) süvarisi Qazax ilə Gəncə arasındakı istasyonlarda mübarizə edəcəkdir”.

1918-ci il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında bağlanan müqavilənin 4-cü maddəsinə əsasən (məhz həmin bənddə Azərbaycanın Türkiyədən hərbi yardım istəməyi nəzərdə tutulurdu) Azərbaycan dövlətinin rəsmi müraciətinə uyğun olaraq Vəhib Paşa 1918-ci ilin iyunun 7-də belə bir əmr verdi: “5-ci Qafqaz Firqəsinin heyətinin Qazax üzərindən Gəncəyə göndərilməsini rica edirəm. Firqənin Ağstafa stansiyasından Gəncəyə qədər qatarla nəqliyyatı üçün indidən hazırlıq buyururuq və bunun üçün serizn icab edənləri (lazım olan hər şeyi) Qazaxa göndərin. Müsəlman zabitlərindən Gəncəli İbrahimzadə Nazim Əfəndi Ağstafa stansiyası ilə Gəncə arasındakı nəqliyyatı tənzim üçün əvvəlcə Batumdan Gəncəyə göndərilmişdi. Məmurlarımız Nazim əfəndi ilə təmas etsinlər, firqənin nəzdində ikinci Qafqaz Kolordusu (hərbi birliklər) telsiz stansiyanın verilməsini rica edirəm. Firqə indilik əmrinizdə və Gəncədə qalacaqdır, əfəndim”.

Batumda imzalanmış müqavilə əsasında 5-ci Qafqaz diviziyası Gümrü və Qazax istiqamətində iki qrup halında Qazaxa gəldi: “1-ci qrup – diviziya qərargahı; Onuncu Qafqaz alayı, Doqquzuncu Qafqaz alayına mənsub 26-cı tabur; dağ topçu taburu; istehkam bölüyü; teleqraf bölüyü; orkestr bölüyü; cəmi – 147 zabit; 2812 əsgər; 698 heyvan. 2-ci qrup – 13-cü Qafqaz alayı, güclü dağ topçu taburu; Səhiyyə bölüyü; 24-cü səyyar xəstəxana; səyyar mətbəx bölüyü: cəmi – 110 zabit, 2763 əsgər, 668 heyvan.

Qeyd edək ki, Beşinci Qafqaz Diviziyasının başında Mürsəl bəy (Mürsəl Paşa Baku), Baş Qərargahı rəyasətində isə Rüştü bəy dururdu.

Nuru Paşa ordu hissələrini qüvvətləndirmək üçün Gəncədə hərbi məktəb və qısa müddətli hərbi kurslar da təşkil etdi. Eyni zamanda, yaranmış Azərbaycan korpusuna bir neçə Azərbaycan türklərindən ibarət nizami alay, Dağıstan süvari alayı və bunlardan başqa Azərbaycanın hər tərəfindən gələn arasıkəsilməyən könüllülər də daxil olurdu. H. Baykara “Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi” kitabında yazırdı: “Hərbi təlim-tərbiyənin vaxtı az olduğu üçün vuruşma zamanı çoxlu tələfat olurdu. Buna baxmayaraq, döyüş meydanından əsla geri çəkilməyərək “Biz buraya ölməyə gəldik, dönməyə yox” – deyərək

vuruşur və getdikcə döyüş havasına alışırdılar. Azərbaycan korpusunun təşkilatı tamamlandıqdan sonra ona podpolkovnik Həbib bəy Səlimov komandanlıq edirdi”.

Nuru Paşa

Rüştü bəy isə “Bakı yollarında” əsərində Qafqaz İslam Ordusu tərkibindəki qüvvələr haqqında da maraqlı məlumatlar verir: “İlk yaradılışında cənub qrupunun qüvvələri belə idi: 4-cü piyada alayı (azəri alayı); 1-ci və 2-ci tabur, iki süvari bölüyü, azəri süvarilərindən ibarət daha bir bölük, iki qrup dağ və rus səhra topundan ibarət olmuşdur. Bundan başqa ordu alaylarına verilən Azərbaycan səhra topçu bölüyü öküzlə daşındığı üçün şosse yolundan kənara çıxa bilmirdi. Ancaq bu heyvanlar düşmənin zirehli avtomobillərini, zirehli qatarlarını qaçırmaqda və toplarını susdurmaqda çox yararlı olurdu. Əsasən, toplar Türkiyə cəbhəsini tərk edərək Rusiyaya dönən əsgərlərdən Azərbaycan partizanları tərəfindən zorla alınmışdı. Bu topların mərmiləri rus alaylarından qənimət olaraq ələ keçirilmiş və olduqca çox idi. Azərbaycan korpusunda olan silahlar Rusiyada istehsal olunmuşdu. Buna görə də mərmi sarıdan çətinlik çəkilmirdi. Amma Osmanlı ordusunda istifadə olunan silahlar üçün mərmi çatışmırdı. Döyüş zamanı Osmanlı ordusunu, Azərbaycan korpusunu Azərbaycan hökuməti və xalqı ərzaqla təmin edirdi”.

Müəllif xatirələrində daha bir maraqlı məlumatı da açıqlayır: “Bakıya hücum zamanı İslam Ordusu komandanlığından 5-ci Qafqaz diviziyası komandanlığına verilən bir əmrdə aşağıdakı qeydlər çox əhəmiyyətlidir: “Bakıya yaxın olan müsəlman kəndlərinin silahlı yardımı ilə bərabər, sizə ət, çörək və digər ərzaqla yardım edəcəkləri də şübhəsizdir. Baxmayaraq ki, indiki vaxtda siz həmin kəndlərdən 70 km aralıdasınız”.

Bakının düşmən qüvvələrdən azad edilməsi üçün Qafqaz İslam Ordusu ciddi hazırlıq işləri aparmışdı. Ordu müəyyən hazırlığını başa çatdırdıqdan sonra Bakıya doğru hərəkət etmək qərarına gəldi. 1918-ci ilin iyun ayında Gəncədən Göyçaya gələn 5-ci Qafqaz diviziyası komandanı buradakı vəziyyəti gördükdən sonra aşağıdakı məlumatı hazırlamışdı: “1. Bakı, Dərbənd və qarşımızdakı düşmən qüvvətinin 7 000 sayda olması; 2. Düşmənin qəti bir zərbə altında əzilməsi və Bakıya sıxışdırılması üçün; a) Geridə qalmış qüvvələrin diviziyaya birləşdirilməsi; b) Qazaxdakı 800 milis atlısının toplaşaraq cəbhəyə cəlb edilməsi;

c) keçmiş Qazax kaymakamı (qəza rəisi) Məhəmməd bəylə Daşsalahlı və hazırda Gəncədə olan Əli Nağı bəyin toplaya biləcəyi 4500 atlının cəbhəyə cəlb edilməsi; ç) Göyçay, Ağdaş, Bərdə atlılarının və Gəncədə toplanacaq atlı və piyadaların vacib cinahlara cəlb edilməsi; 3. Kürdəmir-Qaraməryəm xəttindəki zərbəni qəti endirdikdən sonra qüvvələri Şəki üzərindən Qubaya və ya Şuşaya göndərmək; 4. Yuxarıda sadalananların icrası üçün əmr hazırlamalı".

Bu hazırlıqlar başa çatdıqdan sonra Qafqaz İslam Ordusu qüvvələri iyun ayının 28-də düşmənə ilk zərbəni endirmiş, Qaraməryəmi, Göyçayı almış və sonra Ağsunu, Kürdəmiri azad etmişdir.

İyul ayının ortalarında xilaskar ordu iki istiqamətdən hücuma keçmişdi: birincisi – Ağsudan Şamaxıya, digəri də dəmiryol boyu ilə Hacıqabula – Bakıya doğru irəliləməkdə idi. İyulun sonlarında artıq xilaskar **türk və azərbaycanlı qüvvələr Bakıya xeyli yaxınlaşmışdılar. İyulun 31-də isə ordu hissələri Nəvahiyə, axşamüstü isə Qurd Qapısına (Volçi-Vorotaya) gəlib çatdılar.** Bakıya hücumu yekunlaşdırmaq üçün yenidən qüvvələr toplanılır və milis gücləri cəlb edilirdi.

Həmin hadisələrdə iştirak etmiş tanınmış mühacir Məhəmməd Əli Rəsuloğlu öz xatirələrində yazırdı: "Türk ordusu qərargahına xəritə, plan yetişdirmək üçün Müsavat Partiyası bütün qüvvəsilə çalışırdı. Hər gün dəniz və quru yolla türk ordusu qərargahı nəzdində bulunan dostumuz Abbas bəy vasitəsilə şəhərdəki əsgərlərin hərəkəti haqqında türk ordusu qərargahına lazımi məlumatlar verilirdi. Bolşeviklər bu məlumatın sürətlə öyrənilməsinə heyrət edirdilər"...

Bakıya qəti hücum protokolu hazırlanırdı. Bununla əlaqədar Qafqaz İslam Ordusunun komandiri Nuru Paşanın 9-10 sentyabrda verdiyi əmrdə bildirilirdi: "1. Bakıya qəti hücum üçün hazırlıq aparılacaq və bu hazırlıq haqqında 11.09.1918 tarixində, axşam saat 21-ə qədər mənə bildiriləcəkdir. 2. İndiyə qədər Şərq cəbhəsi komandanlığı əmrində olan 5-ci və 15-ci diviziyalar cənub qrupu halında mənə tabe olacaqdır...".

Həmin əmrdə digər qüvvələrin fəaliyyət istiqamətləri ilə yanaşı, belə göstəriş də vardı: "5-ci diviziya Hacı Həsən-Ermənikənd istiqamətində, 15-ci diviziyanın böyük bir hissəsi ilə Biləcəri-Ermənikənd istiqamətində, digər süvari və milislər Balaxanı-Sabunçu cəbhəsində Hövsandan Əhmədli və Keşlə üzərinə hücum edəcəklər. Azərbaycan qüvvələrinə aid zirehli qatar isə Heybət stansiyası yaxınlığında Volçi-Vorotadakı düşməni məşğul edəcək".

Sentyabrın 13-də axşam Qafqaz İslam Ordusu komandanının əsgərlərə "Sarıxaçlı kilsə istiqamətində irəli" müraciət əmri verildi. Bu əmr Bakıya qəti hücumun sentyabrın 14-də başlayacağını bildirirdi.

14 sentyabr səhər tezdən, hələ günəş çıxmamış xilaskar ordu Şubanı dağlarından enərək Yasamal yamaclarına çıxmış və əl bombaları ilə düşməni məhv edərək şəhərin girişində dayandı. Otuz altı saatlıq qanlı vuruşdan sonra bəyaz bayraqlı avtomobildə İran konsulu ilə bərabər döyüş yerinə gələn düşmənin qərb cəbhəsi üzrə erməni komandiri şəhəri təslim etməyə hazır olduqlarını bildirdilər.

Bakının azad edilməsində 17 erməni, 9 rus və 10 gürcü zabiti ilə 1.151 erməni, 383 rus, 4 ingilis və müxtəlif millətlərdən 113 əsgər əsir alındı. Eyni zamanda, düşmənin çoxlu sayda silah-sursatı da müsadirə edildi.

Mürsəl Paşa

Bakı uğrunda döyüşlərdə 15-ci diviziyanın və 5-ci Qafqaz diviziyasının 800-1000-ə qədər itkisi olmuşdu. Döyüşlərdə şəhid olanların sayı isə 1100-1200 olaraq göstərilir. Rüştü bəy öz xatirələrində yazırdı: “Beşinci Qafqaz Firqəsinin dörd ay yarımdan bəri Azərbaycanın istiqlalı uğrunda çarpışaraq verdiyi şəhid və mərhumların qanları ilə sulanan bu qardaş məmləkət torpaqları üzərində, Gəncədə, Göyçay, Ağsu-Şamaxı-Bakı şossesi yolu kənarında, Müsüslü-Kürdəmir-Karrar-Hacıqabul-Bakı dəmir yolu boyunda, Qarabağda və Kür çayı sahillərində xalqın ziyarətgahına çevrilən bir çox məzarlara təsadüf olunur ki, iştə bunlar millətinin köməyinə gəlmiş Anadolu məhmətçiyinin mübarək məzarlarıdır. Əksər yerlərdə məhmətçiklə bərabər yatan Azəri türkləri vardır”.

Rüştü bəyin xatirələrində çox təsirli məqamlar vardır: “Eyni irqə mənsub bu iki millət arasında əlaqə və münasibət axıdılan qanlarla bir qat daha yaxınlıq peyda etmişdir. Anadolu türklərinin Azərbaycanın istiqlalı uğrunda yapdıqları çətin və qanlı müharibələr əminəm ki, nəsildən-nəslə nəql ediləcək unudulmaz birgə dastan halında qalacaqdır”.

Bakının azad edilməsi Azərbaycan xalqında böyük ruh yüksəkliyi yaratdı. Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazırdı: “O zaman biz İstanbulda idik. Şərqi Avropa dövlətlərinin iştirakı ilə toplanacaq konfransda iştirak üçün digər Qafqaziyə cümhuriyyətləri ilə bərabər Azərbaycan Cümhuriyyətini təmsil edən rəyasət heyətinin tərkibində idik. O dövrün Hərbiyyə naziri və Baş Komandan vəkili olan Ənvər Paşa həzrətləri telefon etdi: “Əmin bəy, Bakı alındı!”. Bu qısa xəbərin məndə tövlid etdiyi təsiri qabil deyil, təsvir edə bilmirəm. O təsiri hələ unuda bilmirəm”...

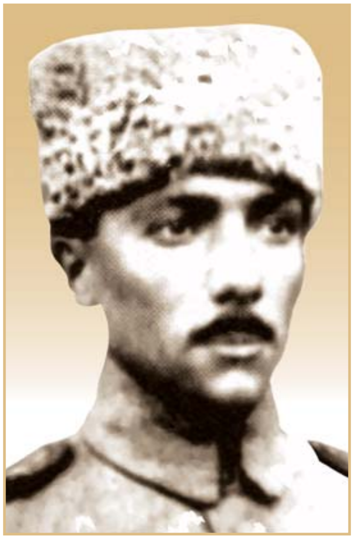

Rüştü bəy

Türklərin Bakıya hücumu Azərbaycanın tanınmış ziyalılarında böyük ruh yüksəkliyi yaratmışdı. Tanınmış şair Əhməd Cavad 1918-ci ilin iyulunda yazdığı "Bismillah!" şerində xoş və səmimi hisslərini belə açıqlayırdı:

Atıldı dağlardan zəfər topları,
Yürüdü irəli əsgər, Bismillah!
O Xan sarayında çiçəkli bir qız
Bəkliyor bizləri zəfər, Bismillah!

Ey Bakı, sən qorxma, gəldin, gələli,
Səninçin atıldıq daim irəli!
Sağ qalanlar annələrə təsəlli,
Şəhidlərin ruhu gülər, Bismillah!

Xilaskar türk əsgərlərinin Bakıya gəlişi hamını sevindirirdi. Türklərin gəlişinə şerlər yazılır, mahnılar qoşulurdu. Tanınmış şair Abdulla Şaiqin yazdığı intizar və məhəbbət dolu misralar türklərin gəlişini gözləyən minlərlə azərbaycanlının ürəyindən idi:

"Neçin böylə gecikdin!
Sənsiz qəlbim qırıq, sönük,
Çeynənmiş, xırdalanmış.
Ömür şüşəm daşa dəymiş,
Həyatım parçalanmış...
...Başqasını istəməm də, ey türk,
Tez gəl, sən gəl, sən!"

Bakının azad edilməsi münasibəti ilə noyabr ayının 10-da Yay klubunun zalında (indiki Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası) Nuru Paşanın şərəfinə böyük bir ziyafət verildi.

Tanınmış bəstəkar və jurnalist Üzeyir Hacıbəyli bu münasibətlə yazırdı: “Nuru Paşa həzrətlərinin salona vürudu əsnasında musiqi orkestri tərənnümə başlayaraq məclis əhli ehtiramla Paşa həzrətlərini səmimiyyətlə salamladılar, hər kəs badə əlində miz başında özünəməxsus olan yerini tutub ziyafət başlandı. Yemək əsnasında Baş nazirimiz Fətəli xan Xoyski həzrətləri birinci olaraq bəlağətli bir nitq söyləyərək, Azərbaycan türklərinin əsarət bəndindən xilası səadətinə nail olması yolunda tökülən Osmanlı Türk qanına işarə ilə “Bu qan və bu qan tökülən mübarək yerlər heç bir vaxt unudulmaz və xatirdən çıxmaz” buyurdu. Azərbaycan türklərinin təşəkkürlərini Paşa həzrətlərinə bildirib qədəh qaldırdı. O halda bütün həzərat ayağa duraraq müzəffər və şanlı komandanımız Paşa həzrətlərinin şərəfinə şərbətnuş olub sürətli alqışlarla izhari məsərrət və şadyanalıq etdilər...”.

Ü.Hacıbəyli ziyafət məclisində Azərbaycan Milli Şurasının Sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin də çıxışının alqışlarla qarşılandığını qeyd edirdi: “Rəsulzadə nitqinə davam edərək “Siyasi üfüqdə qara buludlar görünən kimidir, lakin bu qara buludlara qarşı Nurularımızın zülmətqovan nuru vardır” dedikdə bütün məclis əhli ayağa qalxıb Paşa həzrətlərini xüsusi bir təzimlə alqışlamağa başladılar”.

Məclisdə çıxış edən Ə.Ağaoğlu isə bu sözləri söyləmişdi: “Mən Bakını İstanbulda və İstanbulu Bakıda görüb özümü o qədər bəxtiyar görürəm ki, daha ölsəm o qədər də qəmim yoxdur, dünyadan kam almış kimiyəm”.

Ü.Hacıbəyli yazırdı: “Bu qədər nitq və alqışlara cavab olaraq Nuru Paşa həzrətləri gözəl İstanbul şivəsi ilə ruhumuza ləzzət verən və məzmunca qəlbimizi bir çox əndişələrdən təmiz etməklə bəlağətli və səlis nitqi ilə məclis əhlini şərəfyab və minnətdar etdi”.

Ziyafət məclisində tanınmış tədqiqatçı Salman Mümtaz Nuru Paşaya ithaf etdiyi “Öyün, millət” şerini oxudu:

Ziyasız, rus zülmündən o yüksək
Ruhun ölmüşdü,
Tökürdü şişəyə hərdəm, şərabi-nab
Tək qanın.
Qızılgültək açıl, gül,
Gör ki, türkün şanlı ordusu,
Rövnəq ərşə nəsib etmiş
Böyük Osmanlı ünvanını.

Tanınmış aktyor **Abbas Mirzə Şərifzadə** isə Osmanlı generallarına məxsus geyimdə zala daxil olub Ənvər Paşanın qiyafəsində monoloq söylədi: “Ey qəhrəman türklərin igid balaları! Siz şanlı türk övladları olduğunuzu Bakının Qurtuluşuna varmaqla sübut etdiniz...”.

Ziyafətdə Baş Nazir Fətəli xan Xoyski “Ədirnənin fəthi” əsərinin müəllifi, gənc dramaturq Cəfər Cabbarlını Nuru Paşaya təqdim etmişdi.

Qeyd edək ki, böyük dramaturq Cəfər Cabbarlı 1919-cu ildə Bakının Qurtuluşunun birillik yubileyi münasibəti ilə “Bakı müharibəsi” pyesini yazmış və bu əsər həmin ilin sentyabrın 16-da Abbas Mirzə Şərifzadənin rəhbərliyi və iştirakı ilə tamaşaya qoyulmuşdu.

1919-cu ildə Bakının Qurtuluşu münasibəti ilə tanınmış ziyalı və jurnalist Mirzə Bala Məmmədzadə də “Bakı uğrunda müharibə” pyesini yazmışdı.

1919-cu ildə isə Bakıda Çəmbərəkənd qəbiristanlığında türk şəhidlərinə abidə qoyulması ilə bağlı təməl daşının atılması mərasimi keçirilmiş və abidənin maketi də hazırlanmışdı.

1920-ci ilin 27 Aprelində Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğalından sonra həmin abidənin də açılışı mümkün olmadı.

Təəssüflər ki, 1918-ci ilin noyabrın 17-də Müttəfiq Dövlətlər Birliyinin hərbi hissələrinin Bakıya daxil olması ilə əlaqədar Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycandan geri çağırıldı.

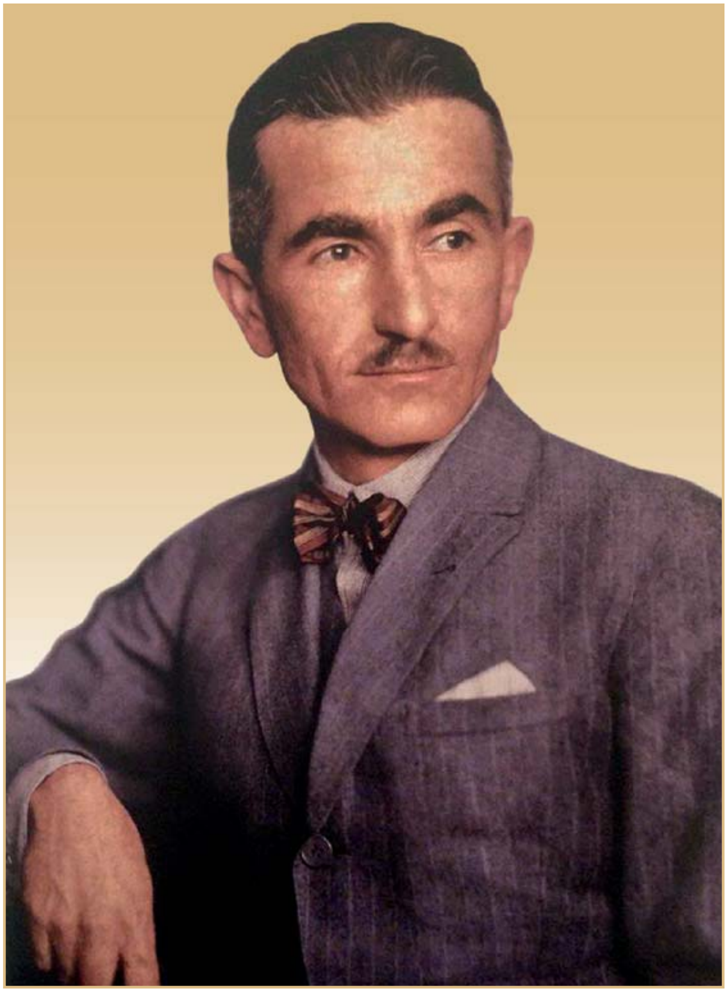

Bakının xilaskarı
general Nuru Paşa

NURU PAŞA KİLLİGİL

(1889-1949)

Bakının xilaskarı kimi tarixə daxil olmuş Nuru Paşa Killigil 1889-cu ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində anadan olub. Tanınmış hərbçi Ənvər Paşanın qardaşıdır. Hərbi məktəbdə təhsil alıb, buradan zabit olaraq məzun olub. 1909-cu ildə 3-cü Ordu əmrinə, 1910-cu ildə isə padşah xidmətindəki piyada bölüyünə, 1912-ci ildə isə 1-ci Kolordu (Korpus, hərbi birləşmə) komandanlığına, 1914-cü ildə isə Vyana Ataşmilliterliyinə alınıb. 1915-ci ilin fevralından 1918-ci ilin əvvəllərinə qədər Afrika Qrupları komandanı olub. 1918-ci ilin yanvarın 3-də Qafqaz İslam Ordusu komandanı olaraq çalışmağa başlayıb və general rütbəsi ilə həmin ilin mayında Gəncəyə gəlib. Qafqaz İslam Ordusunun yaradılmasına çalışıb. Birinci Dünya müharibəsinin sonuna qədər bu vəzifədə qalıb. Rütbədə isə fəxri generaldan ordu generallığına yüksəlib. 1919-cu ildə İngiltərə hökuməti tərəfindən həbs edilib. Sonradan Batumdakı hərbi cəza evindən Azərbaycana qaçırılıb. M.Atatürkün başçılıq etdiyi milli mücadilədə 1920-ci ilin iyununda tabeliyindəki qüvvələrlə Şərq Cəbhəsi komandanlığına könüllü qoşularaq ermənilərə qarşı aparılan təərrüz hərəkatında 12-ci Tümənin sağ qanadını təşkil edib və Sarıkamışın geri qaytarılmasında vəzifə alıb. Daha sonra Şərq Cəbhəsi komandanlığında çalışıb. 1923-cü ilin 4 oktyabrında təqaüdə çıxıb. Əlavə edək ki, İkinci Dünya müharibəsi illərində Almaniyada əsirlikdə olan müsəlman-türk xalqlarından ibarət legionların (könüllü birliklərin) yaradılmasında türk generalı Ərkilət Paşa ilə birgə Nuru Paşanın da adına rast gəlinir. Bu legionerlərin ölümdən xilas edilib bolşevizmə qarşı savaş aparmasında Nuru Paşanın xüsusi rolu olmuşdur.

1949-cu ilin martın 2-də, saat 16.30-da İstanbulda silah fabrikinin partlayışı zamanı 27 nəfərlə birlikdə Nuru Paşa da həlak olmuşdur.

Bakının Qurtuluşunda fədakarlıq göstərmiş Mürsəl Paşa

Ənvər Paşa (soldan) və Nuru Paşa (sağdan) ataları ilə birgə

Nuru Paşanın atası Hacı Əhməd Paşanın 1919-cu ildə Şəkiyə ziyarəti. Şəkildəkilər (soldan sağa): fabrik sahibi Yaqub bəy (bolşeviklər onu sonradan güllələyiblər); fabrik sahibi kiçik Yaqub bəy; Şəki bölgə komandiri Yarbay Nəcib bəy; tacir (adı bilinmir); Hacı Əhməd Paşa; Şəki Bələdiyyə Başqanı Aran bəy; Hacı Əhməd Paşanın yavəri (adı bilinmir); Mehmet (Məmi) bəy Əhmədoğlu.

Nuru Paşa Gəncədə azərbaycanlılar arasında

Qafqaz İslam Ordusunun zabitləri

Nuru Paşa Yelendorfda almanlarla

Qafqaz İslam Ordusunun komandanları

Kazım Qarabəkir

Nazim Bəy

Qafqaz İslam Ordusunun zabit və əsgərləri

Xilaskar ordu Bakıda

GƏNCƏDƏ İZLƏR

Ərazisi 2.848 km²-dir. Azərbaycanın ikinci böyük şəhəridir. 332,6 mindən çox əhalisi var.

Rusiya imperatorluğu dönəmində Yelizavetpol, 1920-1935-ci illərdə Gəncə, 1935-1991-ci illərdə Kirovabad, daha sonra yenidən Gəncə adlandırılıb. 1804-cü ildə Rusiya imperatorluğu tərəfindən işğal edilmişdir. "Gəncə" sözünün mənası Azərbaycan türkcəsində "gencə" (Türkiyə türkcəsində "geniş" yer", "genişcə") sözündən ortaya çıxıb. Bu söz sonradan "Gəncə" olaraq işlədilib.

Nuru Paşa 1918-ci ilin mayın 25-də qatarla Gəncəyə çatdı. Gəncə camaatı onu böyük təntənə ilə qarşıladı. Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi M. Ə. Rəsulzadə yazırdı: "...Gəncə Nuru Paşanı göydən xilaskar bir mələk kimi qarşılamışdı. Xalqın ona yapdığı istiqbal Gəncə tarixində görünməmişdir".

1918-ci ilin iyun ayının 15-də türk hərbi hissələri artıq Gəncəyə gəlib çatdı. Onların böyük təmtəraqla qarşılanmasını N.Şeyxzamanlı belə xatırlayırdı: "Onları Gəncə xalqı çox təntənəli qarşıladı. Qarşılanma mərasimi aşağıdakı kimi olmuşdu: Gəncə xalqı şəhər meydanına toplaşmışdı. Dövlət idarələri və məktəbləri həmin gün işləmirdi. Ona görə də müəllimlər dəstə halında öz yerlərini tutmuşdular. Müharibə illərində Türkiyənin ruslar tərəfindən işğal edilmiş Şərq vilayətindən Xeyriyyə Cəmiyyəti tərəfindən toplanaraq Azərbaycanın bir çox şəhərlərindəki uşaq evlərində saxlanan sahibsiz uşaqlardan dörd yaşından yuxarı olanlar da meydanda dəstə halında düzülmüşdülər. Meydanın ətrafını əhatə etmiş əhali sevincdən gözləri yaşarmış halda əsgərlərə baxırdılar".

Nuru Paşanın təşəbbüsü ilə qısa müddətdə hərbi məktəb açıldı və Azərbaycan ordusuna zabitlər hazırlanmağa başlanıldı.

Gəncə Dəmiryol Vağzalı. Nuru Paşa 1918-ci ilin mayın 25-də burada qarşılanmışdı.

Gəncə Dəmiryol Vağzalı

Nuru Paşanın yaxın dostu olmuş Nağı Şeyxzamanlının yaşadığı ev.

Nuru Paşa 1918-ci ildə Gəncədə olarkən bu evdə yaşayıb.

Nuru Paşa bu evdə yaşayıb.

Nuru Paşanın yaşadığı ev.

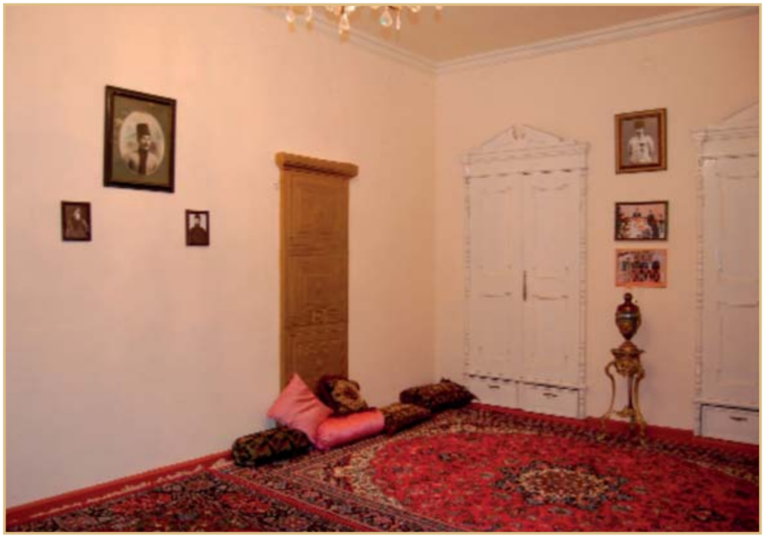

Nuru Paşa bu otaqda yaşayırdı.

Nuru Paşa qonaqları bu otaqda qəbul edirdi.

N.Şeyxzamanlılar nəslinin davamçıları. Onlar Nuru Paşanın gəlb bu evdə qonaq qalması ilə qürur hissi keçirirlər.

Gəncədə məşhur Şah Abbas məscidi. Məhs burada olan ziyalılar Nuru Paşaya böyük mənəvi dəstək vermişdilər.

Şəhər meydanı ərazisi

Şəhər meydanı ərazisində Nuru Paşanın təntənəli qarşılanma mərasimi olmuşdu.

Gəncəlilər indi də buranı tarixi bir məkan olaraq qəbul edirlər.

Gəncədə Nuru Paşanın yaratdığı hərbi məktəb bu binada olub. Hazırda Cavad Xan küçəsindəki həmin binada hərbi hissə yerləşir.

Nuru Paşanın yaratdığı hərbi məktəbin binası. Bu milli hərbi məktəbin ilk buraxılışı 1918-ci ilin oktyabr ayında olub.

Azərbaycan Milli Şurası və Nazirlər Şurası bu binada fəaliyyət göstərib. Toplantılar məhz burada keçirilirdi. Qafqaz İslam Ordusuna və Nuru Paşaya dəstək verilməsi burada qanuni əsasını tapırdı.

Bu yerdə hazırda Azərbaycan Dövlət Aqrar İnstitutu yerləşir.

Bu zalda Nuru Paşanın da iştirak etdiyi iclaslar keçirilirdi.

Gəncə Aqrar Elm və Təhsil Muzeyinin binası

Gəncə Aqrar Elm və Təhsil Muzeyinin bu binasında Azərbaycanın ilk Baş Naziri Fətəli xan Xoyskinin iş otağı yerləşirdi və Nuru Paşa burada tez-tez olurdu.

Burada Nuru Paşanın və Qafqaz İslam Ordusunun fotoları qorunub saxlanılır.

Bu yerdə Qafqaz İslam Ordusunun zabitləri yaşayırdı. Hazırda burada"Akademiya" hazırlıq kursları yerləşir.

Bu pilləkənlərlə türk zabitləri ikinci mərtəbəyə qalxıb oradakı otaqlarda yaşayırdılar.

Türk zabitlərinin yaşadığı binanın dəhlizi

Bura türk əsgərlərinin yaşaması və fəaliyyətləri üçün bir qərargah idi.

Gəncənin erməni məhəlləsi

Buradakı ermənilər birləşib Qafqaz İslam Ordusuna qarşı vuruşurdu. Qəhrəman türk əsgərləri onları məğlub etdi. Gəncə bütövlükdə Azərbaycan hökumətinin nəzarətinə keçdi.

Böyük şair Nizami Gəncəvinin məqbərəsi.

Bu məqbərənin ətrafı Şıx düzü adlanırdı.

1918-ci ildə Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri Şıx düzündəki çadırlarda yaşayırdılar.

Türk əsgərlərinin çadırlarda yaşadığı yer

YEVLAXDA

Rayon 1935-ci ildə təşkil edilib. Ötən əsrin 80-ci illərində stansiya kimi salınan və uzun müddət əhali tərəfindən “Vağzal” kimi tanınan Yevlax XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərinə aid rəsmi sənədlərdə Yelizavetpol quberniyasının Yevlax stansiyası kimi tanınıb. Ərazisi 1537 km^2, əhalisi 127,4 min nəfərdir. Yevlax rayonu ərazisində buranın qədim yaşayış məskəni olmasını sübut edən bir sıra tarixi abidələr var.

Nuru Paşa ilk dəfə olaraq 1918-ci ilin may ayının 24-də Qarabağdan Yevlağa gəlmiş və burada böyük izdihamla, saygı ilə qarşılanmışdı. Tanınmış azərbaycanlı mücahid, uzun illər Türkiyədə mühacir həyatı yaşamış Nağı Şeyxzamanlı xatirələrində yazırdı: “Gəncədə xəbər aldım ki, Nuru Paşa Qarabağa gəlibdir, bir gün sonra da Gəncədə olacaqdır. Mən dərhal ertəsi gün Yevlax stansiyasına yola düşdüm. Yevlaxda bir saat gözlədik. Gəncədən gedən heyət Nuru Paşanı Qarabağda qarşılamışdı. Çoxsaylı bir süvari dəstəsi aralandı, Nuru Paşa Yevlax stansiyasına çatdı”.

Bu fotolar Yevlax Dəmiryol Stansiyasının görüntülərini əks etdirir. Nuru Paşanı 1918-ci ildə məhz burada qarşılamışdılar.

Yevlax Dəmiryol Stansiyası. Nuru Paşa 1918-ci ilin may ayının 24-də buraya gəlmişdi.

AĞDAŞDA

Ağdaş Azərbaycanın mərkəzi rayonlarından biridir. Ləki stansiyası ilə birlikdə 72 kəndi var. Bakıdan 249 km aralıda yerləşir. Əhalisi 108,7 mindən çoxdur. Ərazisi 1050 km²-dir.

Nuru Paşanın ağdaşlılarla əlaqəsi haqqında da məlumatlar vardır. Onun türk komandiri Nazim bəyə göndərdiyi teleqramda bildirilir ki, o, Ağdaş əhalisinin nümayəndələri ilə görüşmüş və onların 2-3 min könüllü toplamaq istəyini öyrənmişdi. Məlum olur ki, Nuru Paşa Ağdaşda toplanan bu könüllülərə böyük inam bəsləyirdi. Və ehtimal ki, o, Ağdaş-Ləki yolu ilə geri dönmüşdü. Nazim bəy isə Ağdaşın Ləki stansiyasına gedib həm Göyçayla, həm də Ucarla əlaqə yaratmışdı.

Ağdaşın Ləki Dəmiryol Stansiyası

Bura tarixi bir yerdir. Türk zabit və əsgərləri bu yerdə də olublar.

GÖYÇAYDA

Ərazisi 739 km², əhalisi 119,4 mindən çoxdur. Rayonun adı türk mənşəli söz olub, sahilində yerləşdiyi Göyçay çayının adından götürülüb. 1867-ci ilin dekabr ayında çar hökuməti tərəfindən Bakı quberniyasının tərkibində Göyçay qəzası yaranıb. Sovet hakimiyyəti dövründə – 1930-cu il avqustun 8-də Göyçay rayonu təşkil edilib. Rayon mərkəzi Göyçay şəhəri Bakı-Qazax magistralının 216-cı km-də yerləşir.

Göyçayın azad edilməsi çox ağır döyüş şəraitində baş verirdi. Bundan ötrü Nuru Paşa 5-ci Qafqaz firqəsinin qərargahının Göyçaya köçürülməsini vacib sayırdı. Cəbhə bölgəsindəki qoşun hissələrinin çevik idarə olunmasını təmin etmək üçün o bu qərarında israrlı idi.

Bununla əlaqədar Gəncədən yola düşən 5-ci Qafqaz firqəsinin qərargahı iyunun 20-də Göyçayda yerləşdirildi.

1918-ci ilin iyunun 27-30-u arasında Göyçay və Qaraməryəmdəki döyüşlər Qafqaz İslam Ordusunun qələbəsi ilə başa çatdı.

Göyçayın şimalında yerləşən Ərvan (bəzən Arvan da deyirlər) dərəsi. Burada 1918-ci ildə ermənilərlə döyüşlər olub. Bu yerə "Qısa dərə" də deyilir.

Həmin döyüşlərdə həlak olan bir türk əsgərinin məzarı burada qorunub saxlanılır.

Bura da tarixi bir yerdir. M.Ə.Rəsulzadə küçəsi, 140 ünvanlı bu ev bir zamanlar Sadıq bəyə məxsus olub.

Şəhəri ermənilərdən azad edən Nuru Paşa 5 gün bu mənzildə yaşayıb, döyüşlərə başçılıq edib.

Göyçay, Nəriman Nərimanov küçəsi 52. Burada hazırda Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə İdarə yerləşir. 1918-ci ildə isə bu yer Sandro adlı bir erməniyə məxsus olub. Erməni hərbi quldur dəstələri bu evi özlərinə qərargah edib, Qafqaz İslam Ordusuna qarşı müqavimət göstəriblər.

Göyçaydakı bu çinar ağacının da maraqlı tarixi var. Ermənilərin atdığı bir mərmi çinarı parçalasa da, sonradan o pöhrə verib. Sakinlər bu gün də o fikirdədirlər ki, Nuru Paşa həmin çinarı da düşmənlərdən azad edib, qoruyub, yaşadıb.

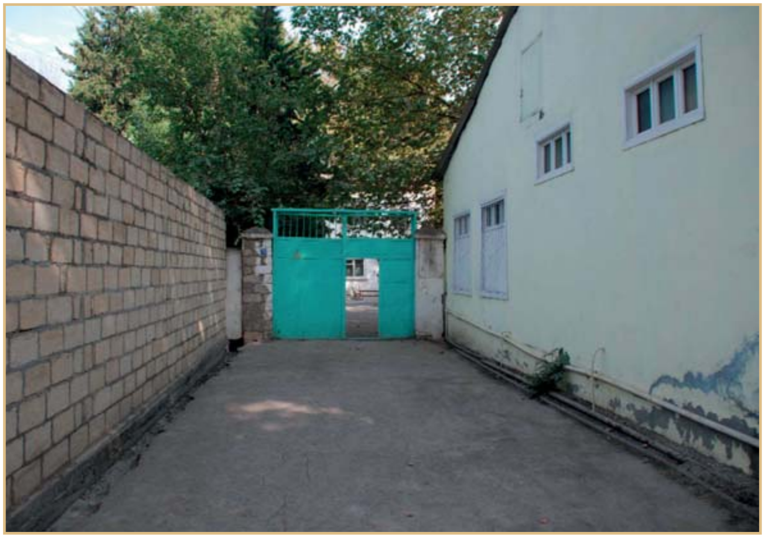

Rayondakı M.Ə.Rəsulzadə küçəsi 72 ünvanda yerləşən 11 saylı uşaq bağçası. Bu yerdə vaxtilə türk şəhidlərinin çoxlu sayda qəbirləri olub. Bəziləri 11, bəziləri isə 30 sayda məzarın olduğunu bildirirlər.

Sovet hakimiyyəti dövründə buradakı qəbirləri yox etmişlər. 1961-ci ildə həmin yerdə uşaq bağçası tikilib.

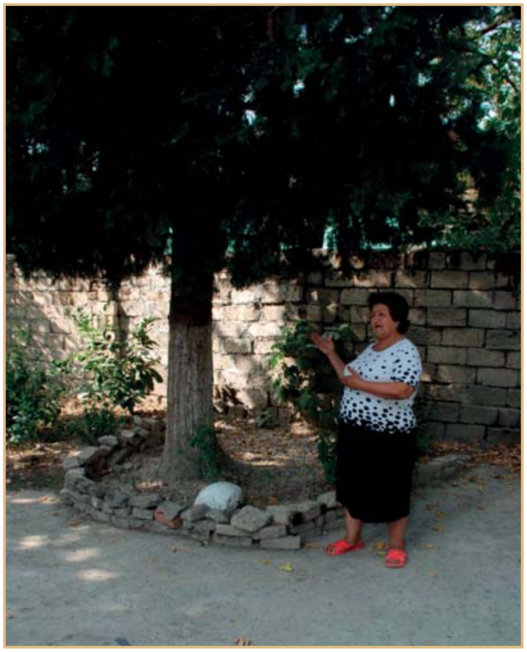

Uşaq bağçasının tərbiyəçisi Sədaqət Quliyeva deyir: "Bura qəbir yeridir. Buradakı əsgər Zabit əfəndi olub. İndi biz həmin yerə Zabit Piri deyirik. Rayon camaatı buraya müqəddəs yer kimi baxır".

Sovet hakimiyyəti illərində bu qəbir yerləri asfaltlanmışdır. İndi isə həmin yerin torpağı çökür.

Bu güllər isə türk qəbirlərinin üstündə bitib.

İndi asfalt dağıldıqca qəbir yerləri çökür.

Göyçayın Bığır kəndi. Nuru Paşa ermənilərə qarşı olan ən ağır döyüşlərdən birini bu bölgədə aparıb.

Bu isə türk zabit və əsgərlərinini xatirəsinə qoyulan abidədir. Göyçayın azad edilməsində 12 zabit, 235 çavuş və əsgər döyüşüb, əbədiyyətə qovuşub.

Göyçay rayonunun Bığır kəndində türk məzarı. Bu məzarda Qədir əfəndi dəfn edilib.

Bığır kəndində olan Türk dağı şəhid məzarı

Qaraməryəm kəndi.
Qafqaz İslam Ordusunun və Nuru Paşanın ermənilərə qarşı döyüş apardığı kənddir. Bu kəndi türk əsgərləri qəhrəmanlıqla döyüşərək azad ediblər.

Qaraməryəm – Müsüslü şosse yolu. Qəhrəman türk əsgərləri bu yolla keçərək Bakıya doğru irəliləyiblər.

UCARDA

Sahəsi 867 km^2-dir. Əhalisi 87,7 mindən çoxdur. Rayon olaraq 24 yanvar 1939-cu ildə təşkil edilib. 1846-cı ildə Şamaxı quberniyasının, 1867-ci ildə isə Göyçay qəzasının tərkibində olub.

1918-ci ildə Nuru Paşa Gəncəyə gəldikdən sonra. Ucar ərazisində ermənilərə qarşı savaşmaq üçün könüllü dəstələr toplaşmışdı. Eyni zamanda Ucar yaxınlığındakı Müsüslüyə doğru erməni silahlılarının da böyük bir qüvvəsi hərəkət edirdi.

Müsüslünün isə dəmiryolu stansiyası olması baxımından əhəmiyyəti böyük idi. Ermənilər buranı nəzarətə götürməklə dəmir yolu ilə rahat hərəkət edə bilərdilər. Qafqaz İslam Ordusunun düşünülmüş və qətiyyətli hərbi fəaliyyəti bolşevik-daşnak qüvvələrinin planlarını pozurdu.

Müsüslü Dəmiryolu Stansiyasında ağır döyüşlər gedib.

Türklərə qarşı savaşan erməni quldur dəstələri məğlub olduqlarını başa düşüb bu dəmir yolu ilə geriyə - Bakıya çəkiliblər.

Ucar-Bakı şosse yolunun sağında yerli əhali tərəfindən "Ermənibatan yer" adlanan bu ərazi Müsüslü kəndidir.

Bura bir zamanlar bataqlıq, nohur yeri olub. Qəhrəman türk əsgərləri buradakı ağır şəraitdə gedən döyüşlərdə erməni-daşnak qüvvələrini məhv edib bataqlığa doldurmuşlar. O zamandan buranın adı "Ermənibatan yer" adlanır.

KÜRDƏMİRDƏ

Ərazisi 1.932 km^2, əhalisi 115,6 mindən çoxdur. Rayonun adı ərazisindən axan Kür çayının adı ilə adlandırılıb. Əhalisi, əsasən, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olur.

Kürdəmirin azad edilməsi uğrunda ağır döyüşlər gedib. Bu döyüşlərdə Lazar Biçeraxovun başçılıq etdiyi hərbi dəstə bolşevik-daşnak qüvvələrinə yardım edirdi. Aparılan döyüşlərdə H.Səlimovun başçılıq etdiyi yerli könüllü qüvvələr də böyük fədakarlıq göstərirdi.

1918-ci ilin iyul ayının 10-da Kürdəmir düşmən qüvvələrdən azad edildi. Qeyd edək ki, Kürdəmirə yaxın olan Karrar ərazisində də ermənilərlə ciddi toqquşmalar olmuş, türklər uğurlu döyüşlər aparmışdılar.

Kürdəmir Dəmiryol Stansiyası

Nuru Paşanın başçılıq etdiyi Qafqaz İslam Ordusu burada qanlı döyüşlər aparıb, düşməni geri çəkilməyə məcbur edib. Erməni daşnakları bu məğlubiyyətdən sonra geriyə - Hacıqabula tərəf gediblər.

HACIQABULDA

Ərazisi 1641,40 km^2, əhalisi 74,7 mindən çoxdur. 1990-cı ildə Azərbaycanın şərqində yaradılan ərazi-inzibati bölgələrdən biridir. "Hacıqabul" sözünün mənası "Allah sənin ziyarətini qəbul etsin" deməkdir. Rayonun mərkəzi olan Hacıqabulun tarixi IX əsrdən başlayır. Hacıqabul rayonu Şirvan düzənliyinin və Hərmi silsiləsinin cənub-şərq hissəsini əhatə edir.

Nəvai qəsəbəsi Hacıqabul rayonunda olan 23 bələdiyyədən biridir. Əhalisi 2293 nəfərdir. Nəvai kənd bələdiyyəsində isə 3354 nəfər yaşayır.

Padar kənd bələdiyyəsində 744, Qarasu qəsəbə bələdiyyəsində isə 2407 nəfər yaşayır.

Hacıqabulun azad edilməsi də qanlı döyüşlərlə başa çatıb. Burada yaşayan insanlar ata-babalarından eşitdikləri hadisələri, türk əsgərlərinin fədakarlığı haqqında bilgilərini yaddaşlarında bu gün də yaşadırlar. Hacıqbul həm də strateji əhəmiyyəti olan bir yer olub. Odur ki, buranı "Bakının qapısı" adlandırırlar.

Hacıqabul Dəmiryol Stansiyası

Burada Türk əsgərləri ermənilərə qarşı qəhrəmanlıqla döyüşüblər.

Qarasu kəndi.
Bu ərazilərdə ermənilərə qarşı döyüşlər olub.

Şamaxı istiqamətindən gələn türklər bu yerdə erməniləri məğlub edib. Döyüşlərdə türklərin də itkiləri olub.

Hacıqabulun Padar inzibati ərazisi. Türk əsgərləri döyüşərək bu kəndi də azad etmişlər. Burada da döyüşlərdə həlak olmuş türklərin qəbirləri olub.

Sakinlər danışır ki, bu məzarıstanlıqda türk əsgərləri dəfn olunub. Sovet hakimiyyəti illərində o məzarların yeri yox edilib. Yerli sakin bu qəbir daşının türk əsgərlərinə məxsus olduğunu bildirir.

Bura isə türklərin 1918-ci ilin iyulun 4-də azad etdikləri Qarasu stansiyasıdır. Stansiya 1883-cü ildə tikilib. Erməni daşnaklar buradan qatarla geriyə çəkilməyə məcbur olublar.

Qarasu kəndinin ümumi görüntüsü

Hacıqabulun ən böyük kəndlərindən biri Nəvaidir. Burada vaxtilə 550 ev olub. Ermənilər kənddə 955-ə qədər insanı qətlə yetirib. Onlardan 555-ə qədəri kişi, 260-a qədəri qadın, digərləri isə azyaşlı uşaqlar olub.

Dəmiryol xəttinə yaxın olduğundan ermənilər tez-tez bu kəndə girib qırğınlar törədirmiş. Qəhrəman türk əsgərləri 1918-ci ilin iyulun 31-də Nəvaini düşmənlərdən azad ediblər.

Nəvai qəbiristanlığında 3 türk əsgərinin qəbri qorunub saxlanılır.

Nəvaililər Sovet rejiminin ağır təqiblərinə baxmayaraq, bu məzarları qoruyub saxlamağı bacarıblar.

QOBUSTANDA

Qobustan rayonunun ərazisi 1369,4 km², əhalisi 46,1 mindən çoxdur. 1990-cı ildə yaradılıb. Mərkəzi Qobustan şəhəridir (əvvəlki adı Mərəzə olub). Azərbaycanın Şirvan adlanan tarixi vilayətinin inzibati rayonlarından biridir.

Qobustan rayonunun 26-ya qədər kəndi vardır:Təklə, Bədəlli, Ərəbşalbaş, Göydərə, Poladlı, Çuxanlı, Sədəfli, Nabur, Dərəkənd, Bəklə və s.

Qobustan rayonu Şamaxıdan şərqdə - Bakıdan 101 km aralıda yerləşir.

Qobustan ərazisindəki "Acıdərə" deyilən yerdə ciddi döyüşlər gedib. Burada türklər də itki vermişdir. Bu yerdə şəhid olan bir əsgərin məzarını isə qonşu kəndlərdəki əhali böyük sayğı ilə qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra burada böyük abadlıq işləri aparılıb, şəhid türk əsgərinin məzarı isə əsl ziyarətgaha çevrilib.

TENHA MEZAR
BAHTİYAR VAHABZADE
TƏK MƏZAR TÜRK

Qobustan rayonunun Acıdərə ərazisində (Qeyd edək ki, bura bir vaxtlar Şamaxının inzibati ərazisi olub) türk əsgərinin məzarı qorunmaqdadır.

Əraziyə daxil olduqda ilk olaraq abidə, ondan 15-20 metr aralıda isə məzar görünür.

Bura isə türk şəhid məzarıdır.

Bu məzar haqqında çox yazılıb və şeirlər ithaf olunub. Yerli sakin deyir ki, bu türk məzarının üstünü düzəltdirən və qoruyan Qobustanın Təklə kəndində yaşamış Məlikməmməd kişi olub.

Acıdərə ərazisi.

Acıdərə adlanan bu ərazidə türklər ermənilərlə savaşıb və əhalini xilas ediblər.

Təklə kəndinin sakinləri sovet hakimiyyəti illərində türk əsgərinin məzarını qorumuş Məlikməmməd kişi haqqında rəğbətlə danışırlar.

Məlikməmməd kişinin evindəyik. Nəvəsi Məmmədağa Məlikov deyir: "Babam Məlikməmməd Tağıyev 1880-ci ildə anadan olub. 1937-ci ildə həbs edilib, Sibirə - Maqadana göndərilib. Təxminən 1940-1941-ci illərdə orada həlak olub".

Qobustan rayon mərkəzindən xeyli aralıda, dağlıq ərazidə yerləşən bu kənd Ərəbşalbaş adlanır. Kəndin girəcəyində bir ağ günbəz var. Günbəzin içərisində türk qəbirləri qorunub saxlanılır. Daşların üstündə yazılar olmasa da, yerli sakinlər bu məzarların türk əsgərlərinə aid olduğunu bildirirlər. Bu günbəzi isə kənd sakini Nisə xanımın tikdirdiyi söylənilir.

Ərəbşalbaş kəndi ərazisindəki türk şəhid məzarları

Ərəbşalbaş kəndindəki bir türk məzarı.

Kənddəki bu türk məzarı haqqında məlumatı bizə axund Famis Quliyev verir. Onun məlumatına görə, bu qəbri abadlaşdıran kənd sakini hazırda Bakıda yaşayan Hacı Yarağanın oğlu Famildir. O, bu xeyirxah işi görüb. Kənd sakinləri isə onların xilaskarı olan qəhrəman türk əsgərinə böyük rəğbətlərini bildirirlər.

Kənd orta məktəbinin müəllimi Muğanşah Əzimov fəxrlə bu sözləri deyir: "O türklər bizim xilaskarımızdır. Bu torpaqları onlar azad ediblər".

Orta məktəb şagirdi Zahid Teymurov deyir: "Biz bura müqəddəs yer kimi baxırıq. Ehtiram əlaməti olaraq heç kimi qəbrin üstünə çıxmağa qoymuruq".

Qeyd edək ki, türklərin ermənilərə qarşı savaş apardığı bu yerlərdə dəqiqləşməyən məzarlar çoxdur.

Orta məktəb şagirdi Nizami Əzimli isə daha bir qəbri göstərib yaşlı qocaların: "Bu türk qəbridir" söylədiyini bizə xatırladır.

Bakı-Şamaxı yolunun solunda,
Qobustanın Cəngi qəsəbəsinin yaxınlığındakı Türk şəhid məzarı

ŞAMAXIDA

Şamaxı Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub və cənub-şərq yamaclarında yerləşir. Rayonun ümumi ərazisi 1611 km²-dir. Qalan əraziləri isə dəniz səviyyəsindən 1500 metrə qədər yüksəklikdə olan Pirqulu və yüksək dağlıq zonasında yerləşir. Rayon əhalisinin sayı 103,9 minə yaxındır. Bakıdan 118 km məsafədə yerləşir. Azərbaycanın ən qədim tarixə malik şəhərlərindən biridir.

Qafqaz İslam Ordusunun qarşısında duran başlıca plandan biri Şamaxının azad edilməsi idi. Şamaxıda isə bolşevik-daşnakların böyük hərbi qüvvələri toplanmış və oradakı yüzlərlə günahsız insanı qətlə yetirmişdilər. Nuru Paşa həmin dövrdə Mürsəl Paşaya göndərdiyi teleqramda bildirirdi: "...Şamaxının şərq və cənubundakı köylər (kəndlər – red.) kamilən islam və müsəlləhdirlər. Böylə bir hərəkətin düşməni mütləq məğlubiyyətə uğradacağını təxmin edirəm".

1918-ci ilin iyulun 20-də Qafqaz İslam Ordusunun davamlı uğurlu döyüşlərindən sonra bolşevik-daşnak qüvvələri Şamaxıdan geri çəkilmək məcburiyyətində qaldı.

Şamaxıda Zoğalabay çayının sahilində yerləşən Kür-Araz qəsəbəsi.

Şamaxını azad edən qəhrəman türk əsgərləri müvəqqəti olaraq burada çadırlarda yaşayırdılar.

1918-ci ildə ermənilər yüzlərlə günahsız şamaxılını qətlə yetirmişlər. Bu məzar da onlardan birinindir. Qəhrəman türk əsgərləri ermənilərin dinc vətəndaşlara qarşı olan qətliamının qarşısını aldılar.

Şamaxı rayonunun Narınqala ərazisindəyik. Ermənilər 1918-ci ildə burada daha çox insanı qətlə yetiriblər. Bu yerdə soyqırım qurbanlarının xatirəsinə abidə ucaldılıb. Abidənin lövhəsində bildirilir ki, ermənilər Şamaxının 80-dən çox kəndində 12 000 insanı qətlə yetiriblər. Nuru Paşanın başçılıq etdiyi qəhrəman türk əsgərləri gəlməsəydilər, bu öldürülənlərin sayı daha çox olacaqdı.

AĞSUDA

Ağsunun ərazisi 1020,1 km^2, əhalisi 79,2 min nəfərdir. 1943-cü ilin 8 oktyabrında təşkil edilib. Sonra Kürdəmirə birləşdirilmiş, 1965-ci ilin yanvarın 6-da yenidən müstəqil rayon olmuşdur. Şəhərin adı isə ərazisindən keçən Ağsuçayın adı ilə bağlıdır.

Ən böyük kəndlərdən biri, ağır döyüşlərin getdiyi Bico kənd bələdiyyəsidir. Burada 1378 nəfər yaşayır.

1918-ci ilin iyunun sonlarında Göyçay və Qaraməryəmdəki uğurlu döyüşlərdən sonra erməni hərbi qüvvələri Ağsuya sıxışdırılıdı. Qısa müddət ərzində buradakı yerli erməni quldur dəstələri zərərsizləşdirildi. İyul ayının 5-də isə Nuru Paşa şəxsən Ağsu ətrafındakı döyüşlərə başçılıq etmək üçün buraya gəldi. İyulun 6-da düşmənə güclü zərbə vuruldu və onlar Ağsudan uzaqlaşmaq məcburiyyətində qaldılar.

Ağsu rayonunun tanınmış ziyalısı Yaşar müəllim məktəblilərə türk əsgərlərinin bu torpaqlarımızı necə azad etdiyindən danışır.

Ağsunun Bico kəndi. Burada ermənilər günahsız ağsuluları qətlə yetirmişlər. Məhz Qafqaz İslam Ordusu Bico camaatını xilas etmişdir.

İSMAYILLIDA

İsmayıllı rayonunun Hacıhətəmli kəndində şəhid məzarı.

İsmayıllı rayonu ərazisində olan Mustafa Çavuş şəhid məzarı.

ŞƏKİDƏ

Yolçu, dayan burda, düşün bu yerdə,
Soruş “Kimdir yatan bu tək qəbirdə?”
O, bir Türk əsgəri, yarandı haqdan,
Sənin köməyinə gəldi uzaqdan.

O sənin arxanda bir dağa döndü,
Bu torpaq yolunda torpağa döndü.
Yolçu, bir anlığa burda dayan, dur!
Ayaq basdığın yer ona borcundur!

Bəxtiyar Vahabzadə

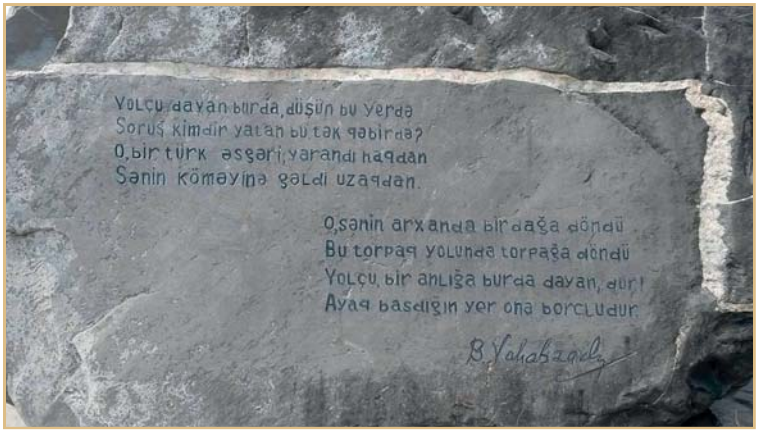

Vərəzət kəndində türk məzarı

QƏBƏLƏDƏ

Norqışlaq kəndindəki məzar

QUBADA

İqriq kəndindəki məzarlar

Susay kəndində şəhid məzarı

XAÇMAZDA

Xaçmaz rayonunun Pirquluoba kəndinin ərazisindəki Şəhidlik məzarıstanlığı.
Yerli əhali burada türk əsgərlərinin dəfn edildiyini söyləyir.

Zabit Qaimməqam Şükrü bəyin raportundan: "... Müsəlman bolşeviklərini də silah altına alaraq onlarla Xaçmaz üzərinə (Qubanın 28 km şimal-şərqindədir) yürüş etdim və dəmir yolunu, Bakı-Dərbənd xəttini Xudat ətrafında qət edərək rusların keçib getməsinə nail olmaqla Xaçmazın 8 verst yaxınındayam".

Qaimməqam Rüştü Türkər.
"Qafqaz Türk İslam Ordusu Bakı yollarında".
B., 2008. s. 140.

NAXÇIVANDA

Sədərəkdəki məzar

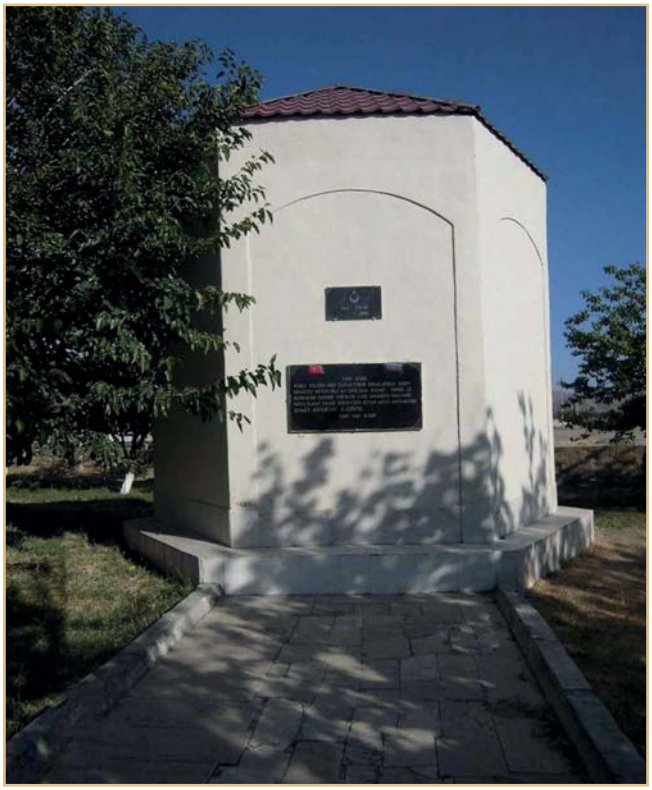

Qeyd: Naxçıvanın Ordubad bölgəsində, bu bölgənin Dırnıs, Əylis, Aza kəndlərində də şəhid məzarları vardır.

SABİRABADDA

Sabirabadda Qəzli kəndində türk şəhidlərinin məzarı

NEFTÇALADA

Burada 10 qəhrəman türk əsgəri dəfn edilib.

Buradakı məzarlar, ilk olaraq, yerli əhali tərəfindən 1990-cı ilin 11 dekabrında təmizlənib sahmana salınmış, qəbirlərin üstü abadlaşdırılmışdır.
1992-ci ildə isə türk iş adamı A.Doğan bu məzarlar üzərində piramida formasında baş daşı inşa etdirmişdir.

SALYANDA

"Salyana 5-6 km yaxınlaşan düşmənin daha yaxında olduğu xəbəri alınmasından sonra həmin dəstə quruya çıxarılmış, Salyan üzərinə hərəkətə keçmişdir".

"Salyan məntəqəsinə mürəttəb 107-ci alayın 2-ci taburu bu gün saat 12:30-da Hacıqabuldan Salyana yönələrək hərəkət etmişdir".

Qaimməqam Rüştü Türkər. "Qafqaz Türk İslam Ordusu Bakı yollarında". B., 2008, s. 90-149.

ASTARADA

Astaranın Pənsər kəndində Türk şəhid məzarı.

Bu torpaqda qəhrəmancasına şəhid olan Camal Yusif bəyin məzarı var. Astaranın Hacı Teymur Məscidi bağçasındakı bu türk məzarı 2016-cı ilin dekabrın 2-də Türkiyə Cümhuriyyəti Bakı Böyükelçiliyi Silahlı Qüvvətlər Attaşeliyi tərəfindən abadlaşdırılmışdır.

QOBUDA

Qobu Bakıya yaxın kəndlərdən biridir. Bakı-Şamaxı yolunun kənarında yerləşir. Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri və komandan Nuru Paşa burada olub.

1918-ci ilin sentyabr ayının 10-da Şərq Orduları Qrupu komandanı Xəlil Paşa, Qafqaz İslam Ordusu komandanı Nuru Paşa, Azərbaycan Kolordusu komandanı general-leytenant Əliağa Şıxlinski və digərləri Bakı ətrafına gəldilər.

Bakının azad edilməsi üçün aparılan döyüşün ən mühüm mərhələsi başlanırdı. Bunu nəzərə alaraq 5-ci firqənin qərargahının məhz Qobuda yerləşdirilməsi planlaşdırılırdı. Nuru Paşa hücum üçün məhz buradan hərəkət edilməsi vacibliyini bildirir və qeyd edir ki, dayanmadan irəli gedilməlidir.

Hacıqabul-Nəvai-Bakı şosse yolu. 1918-ci ilin avqust-sentyabr aylarında, isti və qızmar günəş altında, olduqca ağır hava şəraitində qəhrəman türk əsgərləri bu yolla gedərək Bakını azad etmişdilər.

Türk əsgərləri bu yolla Qobuya, oradan isə Bakıya gəlmişlər.

Qobudakı bu evdə Nuru Paşa yaşayıb.

Yerli sakinlər kəndin yaşlı adamlarından eşitdiklərini bu gün də xatırlayır. Danışırlar ki, Nuru Paşa qobulu Salman kişinin evində qalıb. İndi burada onun nəvəsi Tofiq kişi yaşayır. Bu ev türklərin qərargahı olub, Nuru Paşa isə burada yaşayıb.

Bu evdə də türk zabitləri yaşayıb.

Evin xanımı böyük iftixarla türklərin bu evdə yaşamasından danışır.

GÜZDƏKDƏ

Güzdək Bakı-Şamaxı yolunun 17-ci km-də təpəlik və düzənlik bir ərazidə yerləşir. 1991-ci ilin 7 fevralında Aşağı Güzdək qəsəbəsi mərkəz olmaqla Aşağı Güzdək Qəsəbə Soveti yaradılıb. Güzdək Stansiyasının tarixi də Azərbaycan dəmir yolunun tarixi ilə bağlıdır.

Nuru Paşanın qərargahı Güzdək kəndində olub. Sovet hakimiyyətinin qadağanlarına və qanlı rejiminə baxmayaraq, güzdəklilər onun hansı evdə yaşadığını unutmayıblar, o yeri tanıyırlar. Yerli camaat buraya "Hacı Baxşəlinin evi" deyir. Nuru Paşa da məhz burada yaşayıb, Bakıya hücumu təşkil edib.

5-ci firqənin qərargahı Qobuda yerləşdikdən sonra Nuru Paşanın qərargahı bir qədər aralıdakı Güzdəkdə məskunlaşdı. Nuru Paşa buradan Xocahəsən və xeyli yüksəklikdə olan Qurd Qapısı istiqamətindən hücuma keçib düşmənə ağır zərbə vurmağı planlaşdırırdı...

Tanınmış ziyalı Oqtay Xəlilov Nuru Paşanın qaldığı yeri göstərir.

Buradan Nuru Paşa çıxış edib və üzünü döyüşən əsgərlərə tutub deyib: "Çalışın ki, güllə sizə arxadan dəyməsin, dəyəndə isə qarşıdan dəysin". Yəni Nuru Paşa əsgərləri və döyüşə qoşulan yerli insanları savaş meydanını qoyub qaçmamağa çağırıb.

Yerli sakin Xanbacı Qasım qızı türklər haqqında eşitdiklərini sayğı ilə danışır.

Bura isə silah anbarı olub. Türk əsgərləri silah-sursatlarını burada saxlayırdılar.

XOCAHƏSƏNDƏN KEÇƏN YOL

Bura Xocahəsən kəndidir. Bakının lap yaxınlığındadır. Nuru Paşa sentyabr ayının 13-də saat 17:11-də Xocahəsən kəndinin qərbindəki müşahidə məntəqəsində Bakının azad edilməsi üçün hücumun başlanması barədə əmr imzalamışdır.

NOVXANIDA

Qəbirlərin üstündə Şıxəli Qurbanovun bu misraları həkk edilib:

Eşidib fəryadın Azərbaycanın,
Tərəddüd etmədən dada yetişdim.
Xalqımın yolunda keçib canımdan,
Əbədi şöhrətə, şana yetişdim.

1949-1950-ci illərdə, bağ torpaqları şəhərlilərə paylanarkən Balamirzə Hacımirzə oğlu bağ sahələrində dəfn edilən iki türk əsgərinin cənazəsini kənd qəbiristanlığına köçürüb.

MƏRDƏKANDA

Bakını azad etmiş qəhrəman türk əsgərlərindən ikisinin məzarı Mərdəkanda qorunub saxlanılır. Mərdəkandakı 123 saylı məktəbin həyətində olan bu məzarlara yerli sakinlər və məktəblilər böyük ehtiram göstərirlər.

Yerli sakin məzar haqqında bildiklərini danışır.

FATMAYIDA

MƏMMƏDLİDƏ (MƏHƏMMƏDİDƏ)

BİLƏCƏRİDƏ

Biləcəri yüksəkliyindən Bakıya daxil olan yol.

Qəhrəman türk əsgərlərinin bir hissəsi də burada döyüşüb şəhərə daxil olmuşlar.

QURD QAPISINDA

Bura Qurd Qapısına daxil olan yoldur. Məhz bu yolla Nuru Paşanın komandanlıq etdiyi qəhrəman türk əsgərləri hərəkət etmiş, ağır döyüşlərdə qalib gələrək Bakıya daxil olmuşlar.

Nuru Paşa 1918-ci ilin sentyabrında məhz buradan Qurd Qapısı yüksəkliyində dayanan düşmənin müqavimətini qırıb Bakıya daxil olmağı planlaşdırırdı. Düşmən qüvvələrinin diqqətini yayındırmaq üçün o, şimal istiqamətindən də hücuma keçməyə hazırlaşırdı. Qurd Qapısı yüksəklikdə olduğundan buradan düşmənə qarşı döyüşmək çox ağır idi. Lakin Nuru Paşanın başçılıq etdiyi qəhrəman türk əsgərləri bunu bacardılar.

BAKIDA İZLƏR

Azərbaycanın paytaxtı. Qafqaz bölgəsində ən böyük ticarət, mədəniyyət və elm mərkəzi, Xəzər dənizində ən böyük liman. Şəhərin sahəsi 2130 km²-dir. Bakı Abşeron yarımadasının cənub sahəsində yerləşir. Şəhər öz qədimliyinə, ərazisinin böyüklüyünə və əhalisinin sayına görə Şərqin ən iri şəhərlərindən biridir.

1918-ci ildən respublika tabeli şəhərdir. Şəhər 11 inzibati rayona və 48 kənd, qəsəbəyə bölünüb. Şirvanşahlar saray kompleksi, İçərişəhər və Qız qalası 2000-ci ildə YUNESKO-nun Ümumdünya irsi siyahısına daxil edilib.

Əhalisi – 2 milyon 262,6 min nəfər. Əhalinin sıxlığı – 958 nəfər/km².

Abşeron yarımadası ərazisində tapılmış arxeoloji qazıntılar buranın qədim yaşayış məskəni olduğunu sübut edir. Pirallahı, Zığ gölü ətrafı, Şüvəlan, Mərdəkan, Binəqədi, Əmircan və s. yerlərdə e.ə. III-I minilliklərə aid arxeoloji abidələr tapılıb.

1918-ci ilin sentyabrın 15-də Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəri başda Nuru Paşa olmaqla Qafqaz İslam Ordusunun fədakarlığı sayəsində düşmən qüvvələrdən azad edildi.

Bura da tarixi bir məkandır. Vaxtilə Qırmızı Qışla adlanan bu yer indiki BDU-nun ərazisindən Biləcəriyədək olan sahəni əhatə edirdi.

Nuru Paşanın əmri ilə 1918-ci ilin sentyabrın 16-da xilaskar ordunun – Qafqaz İslam Ordusunun ilk rəsmi hərbi keçidi burada olmuşdur.

Bura M. Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasıdır. Məşhur Bakı milyonçusu M. Nağıyevin tikdirdiyi bu binada Nuru Paşanın şərəfinə böyük bir ziyafət verilmişdi. 1918-ci ilin noyabrın 10-da keçirilən bu ziyafətdə Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimləri: M. Ə. Rəsulzadə, F. Xoyski, N. Yusifbəyli, H. Ağayev çıxış edərək Nuru Paşanı salamlamış, onun haqqında dəyərli fikirlər söyləmişlər.

Görkəmli şəxsiyyət olan Üzeyir Hacıbəyli isə "Azərbaycan" qəzetinin 1918-ci ildə nəşr edilən noyabr ayındakı sayında bu tədbiri geniş işıqlandırmışdı.

Keçmiş "İsmailiyyə" binası (indiki Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin binası)

"İsmailiyyə" binası ilə üzbəüz olan bu ikimərtəbəli ev mehmanxana idi. Nuru Paşa burada yaşayırdı.

Məşhur "Metropol" mehmanxanası

Qafqaz İslam Ordusunun zabit və əsgərləri, əsasən, bu binada yaşayırdılar. Bu tarixi binada hazırda Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi yerləşir.

Bura Qafqaz İslam Ordusunun zabit və əsgərlərinin yeməkxanası idi.

“Metropol” mehmanxanasının yaxınlığında yerləşən bu binada indi “CinemaPlus Azerbaijan” kinoteatrı və “Hard Rock” kafesi fəaliyyət göstərir.

Burada Azərbaycan Tarix Muzeyi yerləşir. Bina məşhur Bakı milyonçusu H. Z. Tağıyevin mülkü olub. H. Z. Tağıyev bu mülkünü 1895-1897-ci illərdə inşa etdirib.

H.Z.Tağıyev 1918-ci ildə Bakının azad edilməsi münasibəti ilə Nuru Paşanın şərəfinə böyük bir ziyafət verib. Ziyafətdə Nuru Paşa və türk zabitləri, eləcə də Azərbaycanın tanınmış dövlət xadimləri və ziyalıları iştirak edib.

Bu teatr binasını 1883-cü ildə Bakı milyonçusu H.Z.Tağıyev tikdirib və "Tağıyev teatrı" kimi məşhur olub. Hazırda bu binada Musiqili Komediya Teatrı yerləşir.

Bu binada 1918-ci ildə M.B.Məmmədzadənin "Bakı uğrunda mübarizə", böyük dramaturq C.Cabbarlının "Bakı müharibəsi" pyesləri tamaşaya qoyulub. Hər iki əsər Nuru Paşanın və Qafqaz İslam ordusunun fədakarlığına həsr edilmişdi.

Bura Sahil bağıdır. 1918-ci ilə qədər "Birja meydanı" olub. Sonradan Azadlıq Meydanı adlanıb. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqına düşmən mövqedə olmuş "26-lar" burada dəfn edilmişdir.

1918-ci ildə Bakı azad edildikdən sonra buraya toplaşan şəhər sakinləri böyük izdiham və təntənə ilə Nuru Paşanı salamladılar.

Bu yer vaxtilə Çəmbərəkənd qəbiristanlığı adlanıb.

Bakını azad edərkən şəhid olmuş türk əsgərləri və 31 Mart qurbanları burada dəfn edilmişdi. Sovet hökuməti illərində bu qəbiristanlıq dağıdılmış və yerində park salınmışdır.

Çəmbərəkənd qəbiristanlığının bir hissəsi olan bu yerdə hazırda Şəhidlər xiyabanı salınıb və burada Azərbaycanın azadlığı uğrunda canını fəda etmiş şəhidlərimiz dəfn edilib.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qarşı ərazisi. Bu yer türk əsgərlərinin dəfn edildiyi Çəmbərəkənd qəbiristanlığının bir hissəsi idi.

Türk şəhidlərinin adları. Onlar unudulmur.

ŞƏHİDLƏR

NƏSİL ADI	ATA ADI	ADI	QOŞUN NÖVÜ	RÜTBƏ	D. İLİ	VILAYƏT	ÖLÜMÜ	ÖLÜM YERİ
	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1304	Adana	şəhid	Bakı müharibəsində
Ölçü oğulları	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Adana	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Süleyman Şakir	Şakir Efendi	piyada	baş leytenant	0	Adana	şəhid	Gümrüyə olan hücumda
Mustafa oğullarından	Ali	Ahmet	piyada	əsgər	1313	Afyon	xəstəlik	Deporbekir xəstəxanası
Bali oğulları	Abdulkadir	Ali	piyada	kiçik-çavuş	1310	Afyon	şəhid	Bakıda
Ahmet Kalfa oğullarından	Ahmet	Emin	ərzaq	s.əsgər	1294	Afyon	xəstəlik	21. Səyyar xəstəxanası
	Mehmet	Hakki Efendi	süvari	kapitan	0	Afyon	şəhid	Alagöz Meşki köyündə rus qərargahında
Kibar oğulları	Mehmet	Kadir	topçu	çavuş	1303	Afyon	şəhid	Meydan hərbi
	Recep	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Afyon	şəhid	Bakı civarında
Çil oğulları	Yusuf	Nasuf	piyada	s.əsgər	1296	Afyon	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Bekir	Osman	piyada	s.əsgər	1312	Afyon	şəhid	Bakı civarında
Hacimevlüt oğullarından	Halil	Osman	piyada	s.əsgər	1291	Afyon	şəhid	Bakı civarında
Baba Oğlu	Abdullah	İsa	piyada	s.əsgər	1307	Aksaray	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Ömer	Ahmet	piyada	s.əsgər	1312	Amasya	şəhid	Alagöz hərbində
	İbrahim	Ali	piyada	s.əsgər	1315	Amasya	qeyb	Bakı civarında
	Kamil	Ali	piyada	s.əsgər	1312	Amasya	şəhid	Bakı hücumunda
Kürt Ömer	Ömer	Ali	piyada	s.əsgər	1315	Amasya	şəhid	Bakı civarında
Şaban oğullarından	Süleyman	Ali	piyada	s.əsgər	1313	Amasya	şəhid	Bakı hücumunda
Şahin oğulları	Mehmet	Bekir	piyada	s.əsgər	1310	Amasya	şəhid	Binəqədi önündə
Mirhasanoğlu	Hasan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Amasya	şəhid	Qaracevizli civarı
Karamustafa oğullarından	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	0	Amasya	şəhid	Alagöz hərbində
	Yusuf	Mehmet	piyada	s.əsgər	1295	Amasya	şəhid	Bakı hücumunda
	Mehmet	Musa	piyada	s.əsgər	1309	Amasya	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Abdullah oğullarından	Halil	Nuri	piyada	s.əsgər	1315	Amasya	şəhid	Bakı hücumunda

Dede oğullarından	Ahmet	Ziya	piyada	s.əsgər	1305	Amasya	şəhid	49. Firqə Ağvaniz xəstəxanası
İğdişoğullarindan	Abdullah	Ahmet	piyada	s.əsgər	1307	Ankara	qeyb	Qafqaz cəbhəsində
Göçer oğullarından	Hasan	Ahmet	piyada	s.əsgər	1309	Ankara	şəhid	Qarakilsə civarında
	Abdi	Ali	piyada	s.əsgər	1308	Ankara	qeyb	Bakı civarında
Dirhemoğullarindan	Halil	Ali	piyada	s.əsgər	1297	Ankara	şəhid	Biləcəri
	Hasan	Ali	piyada	s.əsgər	1313	Ankara	qeyb	Baki civarında
Nakliyeci oğullarından	İbrahim	Bekir	piyada	s.əsgər	1296	Ankara	şəhid	Binəqədi sırtlarında 1
Genç Osman oğullarından	Mustafa	Habip	istehkam	s.əsgər	1305	Ankara	şəhid	Qarakilsə
Eğri oğulları	Osman	Hafiz Hasan	piyada	kiçik-çavuş	1311	Ankara	əsir	Qafqaz cəbhəsində
Evmiş oğullarından	Hasan	Hamza	piyada	s.əsgər	1307	Ankara	şəhid	Ağdaştəpə müharibəsi
Lapaci oğullarından	Mehmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1292	Ankara	şəhid	Bakı döyüşündə top mərmisiylə
Sarimehmet	Musa	Hasan	piyada	s.əsgər	1313	Ankara	qeyb	Bakı cənub qarb sıtlarında
	Osman	Hasan	piyada	s.əsgər	1308	Ankara	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Abidin oğulları	Mehmet	Hayrullah	piyada	s.əsgər	1307	Ankara	şəhid	Qafqaz
	Mehmet	Hidayet Efendi	piyada	leytenant	0	Ankara	şəhid	---
Mustafa oğullarından	İsmail	Hilmi	piyada	s.əsgər	1313	Ankara	xəstəlik	21. Səyyar xəstəxanası
	Abidin	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1290	Ankara	qeyb	Bakı civarında
	Mustafa	İsmail	piyada	s.əsgər	1300	Ankara	şəhid	Dərbənd muharibəsində
Hatip oğullarından	Haci Osman	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Ankara	şəhid	Bakı civarında
	İsmail	Mehmet	piyada	s.əsgər	1311	Ankara	şəhid	Quldurlarla vuruşmada
Küpeli oğullarından	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1304	Ankara	şəhid	Bakı muharibəsində
Ömerkahya oğullarından	Mustafa	Mehmet Ali	piyada	s.əsgər	1313	Ankara	şəhid	Bakı civarında
Kahveci oğullarından	Ahmet	Mehmet İsmail	piyada	s.əsgər	1301	Ankara	şəhid	Qafqaz

Ayaş oğulları	Hüseyin	Osman	piyada	s.əsgər	1304	Ankara	qeyb	Bakı civarında
	Hüseyin	Satilmiş	piyada	s.əsgər	1313	Ankara	qeyb	Bakı civarında
	Hasan	Yakup	piyada	s.əsgər	1296	Ankara	şəhid	Bakı xəstəxanası
	Yusuf	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1308	Ankara	qeyb	Bakı civarında
	Hayrettin	Ali	piyada	s.əsgər	1311	Antalya	şəhid	Digah civarında
	İbrahim	Arif	piyada	s.əsgər	1311	Antalya	şəhid	Petrovski muharibəsi
	Mehmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1299	Antalya	şəhid	Erməni qalası arasında
Düşünceli oğulları	Durali	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1293	Antalya	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Mor Ali	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1311	Antalya	şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	Kemal	piyada	s.əsgər	1309	Antalya	şəhid	Bakı hücumunda
	---	Mehmet Şükrü Efendi	ehtiyat	ehtiyat zabit	0	Antalya	şəhid	Qarakilsə müharibəsi
Dayi Hasan Oğlu	Hasan	Mevlüt	hademe	s.əsgər	1306	Antalya	şəhid	Bakı müharibəsində
	Hasan	Mevlüt	piyada	s.əsgər	1317	Antalya	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Mahmut oğullarından	Hasan	Muharrem	piyada	s.əsgər	1303	Antalya	şəhid	Bakı civarında
Arkulak	Ahmet	Rüştü	piyada	s.əsgər	1294	Antalya	şəhid	Bakı dərəsində
Baykara	Mehmet	Habip	piyada	s.əsgər	1311	Aşça	qeyb	Bakı hücumunda
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1308	Aydin	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Hasan	Hasan	piyada	s.əsgər	1301	Aydin	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1310	Aydin	şəhid	Yanke müharibəsi
	İbrahim	İbrahim	piyada	s.əsgər	1311	Aydin	şəhid	Bakı müharibəsində
	Halil	Mehmet	cebel	s.əsgər	1304	Aydin	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
	Bekir	Mehmet Ali Efendi	piyada	kapitan	0	Aydin	şəhid	Ermənilərlə vuruşmada
	Hasan	Ömer	piyada	kiçik-çavuş	1308	Aydin	şəhid	---
	Mustafa	Tevfik	piyada	s.əsgər	1296	Aydin	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Baki	Abbas	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Anaeğin	Abdul	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kul	Abdul Riza	piyada	s.əsgər	1301	Azərbaycan	şəhid	---

	Mehdi	Abdulbaki	piyada	s.əsgər	1316	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Dadaş	Abdulgani	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Cihan	Abdulgani	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Allahverdi	Abdullah	piyada	s.əsgər	1318	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Zeynel	Abdulmestan	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abdulmümin	Abdulselam	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mahmut	Adigüzel	piyada	s.əsgər	1293	Azərbaycan	şəhid	Biləcəri
	Halik	Ağa Bala	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Mehmet	Ağa Dadaş	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	şəhid	Binəqədiyə hücumda
	Cafer	Ağa Hüseyin	piyada	s.əsgər	1306	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
Ağa oğulları	Ramok	Ağa Hüseyin	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	şəhid	Binəqədi döyüşündə
	Hüseyin	Ağa Kerim	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	şəhid	Binəqədi önündə
	Baba	Ağa Kulu	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Berber	Ağa Kulu	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Guber	Ağa Molla	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Melik Mehmet	Ağa Verdi	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Dadaş Bala	Ağam Kerim	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Hudaverdi	Ağamali	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Mehmet Resul	Ağamali	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Ayvaz	Ağaverdi	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Dadaş	Ahmet	piyada	s.əsgər	1317	Azərbaycan	şəhid	Bakı girişində
	İmam	Ahmet	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	şəhid	Biləcəri
	Abbas	Ali	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abbas Salih	Ali	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Haci Kasim	Ali	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə

	Şeyh Ahmet	Ali Ağa	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Eğer	Ali Baba	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Haci Talip	Ali Eğer	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Feyzullah	Ali Haci	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Maran	Ali Hasan	piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	İmam Kulu	Ali Hasan	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Arslan Kerbela	Ali Haydar	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kerbela Arslan	Ali İsgender	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ebes Kulu	Ali Kulu	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kasim	Ali Nebi	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ebes Kulu	Ali Sefer	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Nuhi	Arslan	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Müslim	Asker Kulu	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Melik	Ata Baba	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Bakin	Atam Oğlan	piyada	s.əsgər	1393	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Abbas	Baba	piyada	s.əsgər	1305	Azərbaycan	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Abbas Kulu	Baba	piyada	s.əsgər	1292	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kurban Kulu	Baba Kulu	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mürsel	Bahten	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	şəhid	Bakıya hücum əsnasında
	Dadaş	Bala	piyada	s.əsgər	1292	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında

		Ahmet						döyüşdə
	Melik Ahmet	Bala Ahmet	piyada	s.əsgər	1309	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Bayram	Bilal	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Sefer Ali	Büyüted	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Sefer Ali	Büyüted	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kadir	Cafer	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Digah döyüşü
	Yar Ahmet	Celal	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Digah döyüşü
	Veli	Dadaş	piyada	s.əsgər	1316	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Hüseyin Kulu	Davut	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Cafer Kulu	Dina Ali	piyada	s.əsgər	1896	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Riza	Dost Ali	piyada	s.əsgər	1293	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Emir Can	Eba	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ferhat	Ebulkay	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Haci Dadaş	Eğer	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Yar Mehmet	Emeran	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Bey Ali	Emir Ali	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali İhsan	Emrullah	piyada	s.əsgər	1313	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ağagen	Eşref	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Narmen	Ethem	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Haci Mirza	Eyüp	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında döyüşdə

	Mecit	Eyüp	piyada	s.əsgər	1306	Azərbaycan		qeyb	Binəqədi döyüşündə
	Ali	Ferhat	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	İmam Verdi	Feyzullah	piyada	s.əsgər	1292	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Bedel	Gaffur	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ehad	Gazenfer	piyada	s.əsgər	1899	Azərbaycan		şəhid	Bakı civarında döyüşdə
	Haci Abdurrah man	Gulam Riza	piyada	s.əsgər	1309	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Hasan	Gül	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan		şəhid	Bakı civarında
	Bala Kadaş	Gül Ali	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Hüseyin	Gül Hüseyin	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Pir Mehmet	Gül Mehmet	piyada	s.əsgər	1293	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Şeyh Mehmet	Gül Mehmet	piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ağamali	Gülverdi	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Molla Mehmet	Habip	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Hasan	Gül	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Ağa	Haci Ağa	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abdulker im	Haci Baba	piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Dost	Haci Hüseyin	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Melik Riza	Haci Kulu	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kerbela İsmail	Haci Mürsel	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan		qeyb	Bakı civarında döyüşdə

	Ebu Talip	Hakki	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
Celil oğulları	Cabbar	Halil	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında döyüşdə
	Ağa Mirza	Han	piyada	s.əsgər	1313	Azərbaycan	şəhid	Kemah tarki dağı müharibəsi
	Men Ağa	Han Ağa	piyada	s.əsgər	1895	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Melik Riza	Han Ahmet	piyada	s.əsgər	1317	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abbas	Hasan	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Azim	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet	Hayrullah	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Kulu	Heyet	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Sefer Ali	Heyet	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mürsel	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Yahya	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1311	Azərbaycan	qeyb	Bakıda
	Aza Mehmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1316	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi önündə
	Gül Ali	Hüseyin Bala	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi önündə
	Mir Ali	Hüseyin Bala	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Binəqədi önündə
	Abbas Kulu	İbrahim	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Zeynelab din	İbrahim	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ağa Dadaş	İmam Ali	piyada	s.əsgər	1309	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Cevat	İsmail	piyada	s.əsgər	1894	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında
	Merdadaş	İsmail	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali Şan	Kahraman	piyada	s.əsgər	1309	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə

	Ebes Kulu	Kanber Ali	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	İmam Ali	Kanzali	piyada	s.əsgər	1316	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Muhtar	Kasim Ali	piyada	s.əsgər	1293	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Haci İbad	Kerim	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kazim	Kerim	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abdussel am	Kurban	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	şəhid	Biləcəri
	Haci Merdan	Mail	piyada	s.əsgər	1896	Azərbaycan	şəhid	Digah müharibəsində
	Babar	Mehdi	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kurban Kulu	Mehdi Kulu	piyada	s.əsgər	1309	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ahmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Dərbənd müharibəsi
	Ali Ağa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kerbela Kasim	Mehmet	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1317	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Bağran	Mehmet	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Melik Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mestan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Selam	Mehmet	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Süleyma n	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Tabtuk	Mehmet	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
	Mehmet Hüseyin	Mehmet Ali	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə

	Ağa Talip	Mehmet Emin	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mirza Baba	Mehmet Hüseyin	piyada	s.əsgər	1305	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Kulu	Mehmet Nafe	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Eyüp	Melek Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet Hüseyin	Melik Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mirza	Mesip	piyada	s.əsgər	1311	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında
	Kerbela Abbas	Meşet Dadaş	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Paşa Baba	Meyser	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ahmet	Mikail	piyada	s.əsgər	1315	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarıda
	Mir Fettah	Mir Ali Askeri	piyada	s.əsgər	1894	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında
	Mürsel Ali	Mir Hasa	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mir Aziz	Mir Kerim	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Poşah	Mir Süleyman	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Adigüzel	Mirza	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Hüseyin	Mirza	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında döyüşdə
	Kul	Mirza	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	şəhid	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet	Mirza	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Baba	Mirza Mehmet	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Seri Han	Muharrem	piyada	s.əsgər	1314	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Hüseyin Kulu	Naba	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Halife Kulu	Nahif	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kurban	Nesimi	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə

	Ağa Keş	Nesip	piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ata Baba	Nevruz Kulu	piyada	s.əsgər	1288	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Atam Ali	Nur Mehmet	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Selim	Ramazan	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Amet Kulu	Recep	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	İmam Ali	Recep Ali	piyada	s.əsgər	1295	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ali	Riza Kulu	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Sebep	Riza Kulu	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet Riza	Sadik	piyada	s.əsgər	1310	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Emir Mehmet	Seben Mir Amam	piyada	s.əsgər	1311	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Mehmet	Sebgal	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Haci Fethi	Selman	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ağa Riza	Settar	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	şəhid	Biləcəri
	Ağa Talip	Settar	piyada	s.əsgər	1308	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Ebit	Seydullah	piyada	s.əsgər	1294	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Kerbela Mir Habip	Seyit Mir Ali	piyada	s.əsgər	1297	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abdurrahim	Suat Kulu	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Haci Bala	Süleyman	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	şəhid	Dərbənd müahribəsində
	İlyas	Süleyman	piyada	s.əsgər	1296	Azərbaycan	qayib	Bakı civarında döyüşdə
	Mirza	Şah Hüseyin	piyada	s.əsgər	1298	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə

	İsmail	Şer Ahmet	piyada	s.əsgər	1309	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Gülistan	Şer Hüseyin	piyada	s.əsgər	1312	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Musa	Yakup	piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan	şəhid	Bakı hücumunda
	Sultan	Yakup	piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan	şəhid	Bakı hücumunda
	Kerbela Baba	Zebellah	Piyada	s.əsgər	1299	Azərbaycan	qeyb	Bakı civarında döyüşdə
	Abdurrez zak	Mustafa Şefket Efendi	piyada	ehtiyar zabit	0	Bağdat	şəhid	Qafqaz hərbində
	Ahmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1311	Balikesir	şəhid	Palu nokta kumandanlığı
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1294	Balikesir	şəhid	Taşbaşı müharibəsi
	Mehmet	Ahmet	piyada	kiçik-çavuş	1310	Balikesir	şəhid	Keman tarki dağı muharebesinde
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1299	Balikesir	şəhid	Meydan hərbi
	Yakup	Ahmet	makinali tüfek	s.əsgər	1313	Balikesir	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Cezair oğulları	Mehmet	Ali	ərzaq	s.əsgər	1295	Balikesir	xəstəlik	25. Səyyar xəstəxanası
	Mehmet	Ali	piyada	s.əsgər	0	Balikesir	şəhid	Ağbulaq döyüşü
	Abdullah	Halil	piyada	s.əsgər	1290	Balikesir	şəhid	Bakı sırtlarında
	Mustafa	Halil	piyada	s.əsgər	1307	Balikesir	şəhid	Bakı civarında
Gemici oğulları	İsmail	Hasan	piyada	s.əsgər	1313	Balikesir	şəhid	Petrovski döyüşü
	Yakup	Hüsnü	piyada	kiçik-çavuş	1309	Balikesir	şəhid	Keman ve tarki dağı
								müharibəsində
	Ramazan	İsmail	piyada	s.əsgər	1306	Balikesir	şəhid	Bakı döyüşündə top mərmisiylə
	Halil	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Balikesir	şəhid	Bakı döyüşündə
Karabekir oğullarından	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Balikesir	şəhid	Bakı civarında
Kirkağaçli	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Balikesir	qeyb	Bakı civarında
	Süleyma n	Mehmet Halis Efendi	piyada	leytenant	0	Balikesir	şəhid	Beyli ahmet dəmiryolu stansiyası qərbində
	İbiş	Mustafa	makinali tüfek	s.əsgər	0	Balikesir	şəhid	Qafqaz hərbində
	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1308	Balikesir	şəhid	Bakı döyüşündə
	Mustafa	Nazif	piyada	s.əsgər	1313	Balikesir	şəhid	Bakı civarında

	İsmail	Osman	piyada	s.əsgər	1299	Balikesir	şəhid	Dərbənd mühari̇bəsində
	Arif	Riza	piyada	kiçik-çavuş	1306	Balikesir	şəhid	Dərbənd mühari̇bəsində
	Hüseyin	Ahmet	piyada	s.əsgər	1304	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1305	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1309	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
Makadiz oğullarından	Şevket	Ahmet	piyada	s.əsgər	1305	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	İsmail	Ali	piyada	s.əsgər	1303	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1300	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
	Ali	Cemir	piyada	s.əsgər	1305	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
Topçu oğullarından	Abdurrah man	Durmuş	piyada	s.əsgər	1302	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
Davulcu oğulları	Mehmet	Durmuş	piyada	s.əsgər	1308	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
Cafer oğulları	İsmail	Halil	piyada	s.əsgər	1303	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
	İbrahim	Hasan	piyada	s.əsgər	1305	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Hüseyin	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1296	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Halil	İbrahim	piyada	s.əsgər	1296	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
Çolak oğullarından	İbrahim	İbrahim	piyada	s.əsgər	1306	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
Kose oğullarından	Veysi	İsmail	piyada	s.əsgər	1301	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1303	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Halil	Mustafa	piyada	s.əsgər	1306	Bartin	əsir	Ağdaş təpəsində
	Mehmet	Osman	piyada	s.əsgər	1306	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
İmam oğullarından	İbrahim	Recep	piyada	s.əsgər	1304	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
Orman oğulları	İsmail	Yusuf	piyada	s.əsgər	1304	Bartin	şəhid	Ağdaş təpəsində
	Abdullah	Mehmet	piyada	s.əsgər	1295	Beyrut	şəhid	Bakı döyüşündə
	Ali	Necip	makinali tüfek	s.əsgər	1310	Beyrut	şəhid	Keman ve tarki dağ mühari̇bəsində
	Hafiz Halil	Ahmet	piyada	s.əsgər	1310	Bilecik	şəhid	Dərbənd mühari̇bəsi
Hacisalih oğulları	Halit	Akif	piyada	s.əsgər	1307	Bilecik	şəhid	Ağdaş təpəsində
Hoca oğulları	Mustafa	Hakki	piyada	s.əsgər	1288	Bilecik	şəhid	23. Qars xəstəxanası
	Hanci Ali Efendi	Hayri	piyada	s.əsgər	1310	Bilecik	şəhid	---
Bodur Oğlu	Hasan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1293	Bilecik	şəhid	Qafqaz hərbində

	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	Bilecik	qeyb	Ağdaş təpəsində
Tuma oğullarından	Osman	Mehmet	piyada	s.əsgər		Bilecik	şəhid	Bakı döyüşündə
Yusuf	Sadullah	Mehmet	piyada	s.əsgər		Bilecik	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Haci Ali	Mustafa	piyada	s.əsgər	1298	Bilecik	şəhid	Bakı civarında
Mahmut oğullarından	Mahmut	Yusuf	piyada	s.əsgər	1291	Bilecik	şəhid	Bakı civarında
	Ahmet	Esat	piyada	s.əsgər	1310	Bitlis	şəhid	Tarki dağı muharebesinde
	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1300	Bitlis	şəhid	Bakı girişində
Duman oğulları	Sait	Ali	piyada	s.əsgər	1307	Bolu	şəhid	Ağdaştəpə döyüşündə
	İdris	Eyüp	piyada	s.əsgər	1312	Bolu	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Seyit Ali	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Bolu	şəhid	Ağdaştəpə döyüşü
	Mustafa	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1314	Bolu	şəhid	Meydan i hərbdə
Nazmioğullari	Ahmet	Kamil	müxtəlif	s.əsgər	1317	Bolu	qeyb	Şuşanın şimalında ormanda
Koca Hüseyin oğulları	Hasan	Kamil	piyada	s.əsgər	1312	Bolu	şəhid	Bakı hücumunda
	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1294	Bolu	şəhid	Meydan-i hərbdə
	Hüseyin	Mustafa	piyada	s.əsgər	1314	Bolu	şəhid	Bakı döyüşündə
Kavlak oğullarından	Mustafa	Riza	piyada	s.əsgər	1296	Bolu	xəstəlik	Keman xəstəxanası
	Bekir	Sadik	piyada	s.əsgər	1311	Bolu	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Hüseyin	Şaban	piyada	s.əsgər	1306	Bolu	şəhid	Çagil köyündə
	---	Abdullah Efendi	piyada	baş leytenant	0	Bosna	şəhid	Bakı döyüşündə
	İsmail	Abdi	piyada	çavuş	1307	Bulgaristan	şəhid	Usat ilə vuruşmada
Halilbaş oğullarından	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1311	Burdur	şəhid	Bakı döyüşündə
	Ömer	Ömer	piyada	s.əsgər	1311	Burdur	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Haci Hasan Oğlu	Ahmet	Abdullah	piyada	s.əsgər	1296	Bursa	şəhid	Dərbənd boğazı döyüşü
	Osman	Ahmet	piyada	s.əsgər	1313	Bursa	şəhid	Keman ve tarki dağı müharibəsində
	İbrahim	Ali	piyada	s.əsgər	1313	Bursa	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Şaban	Ali	piyada	s.əsgər	1308	Bursa	şəhid	Şevket cəbhəsində

	Haci Hüseyin	Ali Osman	piyada	s.əsgər	1302	Bursa	şəhid	Bakı döyüşündə
Hüseyin oğulları	Mehmet	Ali Osman	boru	s.əsgər	1313	Bursa	şəhid	Bakı civarında
	Derviş	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1313	Bursa	şəhid	Kürdəmirdə
	Mehmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1310	Bursa	şəhid	Bakı civarında
	Abdullah	Mehmet	piyada	s.əsgər	1299	Bursa	şəhid	Binəqədi müharibəsində
Ankavis oğulları	Galip	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Bursa	şəhid	Bakı döyüşündə
	Hüseyin	Seyit Ali	piyada	s.əsgər	1308	Bursa	şəhid	Petrovski döyüşü
	Ahmet	Ali	piyada	s.əsgər	1309	Çanakkale	şəhid	Ağbulaq döyüşü
	İbrahim	Bekir	piyada	s.əsgər	1297	Çanakkale	şəhid	Bakı hücumunda
	Riza	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1308	Çanakkale	şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	Çanakkale	şəhid	Bakı civarında
Hafiz	Ahmet	Mehmet Efendi	ehtiyat	ehtiyat zabit	0	Çanakkale	şəhid	Alagöz döyüşü
	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1303	Çanakkale	şəhid	Ağbulaq döyüşü
	Hüseyin	Ömer	piyada	s.əsgər	1304	Çanakkale	şəhid	Ağbulaq döyüşü
	Kadir	Tahir	piyada	s.əsgər	1300	Çanakkale	şəhid	Bakı sancağında
	Abdullah	Ahmet	piyada	s.əsgər	1296	Çankiri	şəhid	Bakı girişində
Hatipoğullari	Satilmiş	Ahmet	piyada	s.əsgər	1301	Çankiri	şəhid	Bakı döyüşündə
Karaoğlan oğullarından	Mehmet	Arif	piyada	s.əsgər	1307	Çankiri	şəhid	Bakı şimal qrupu 311 rəqəmli təpədə
Delveli oğulları	Hüseyin	Hasan	piyada	s.əsgər	1303	Çankiri	şəhid	Binəqədi döyüşündə
	İbrahim	Hasan	piyada	s.əsgər	1302	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
	Osman	Hasan	piyada	s.əsgər	1302	Çankiri	şəhid	---
Çürik oğulları	Mehmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1303	Çankiri	qeyb	Bakı cənub qərb sırtlarında
	Ahmet	İsmail	piyada	s.əsgər	1304	Çankiri	şəhid	Bakı hücumunda
	Ali	İsmail	piyada	s.əsgər	1302	Çankiri	qeyb	Bakı civarında
	İsmail	Mehmet	piyada	çavuş	1306	Çankiri	şəhid	Bakı girişində
	Osman	Mehmet	piyada	s.əsgər	1291	Çankiri	şəhid	Bakı sancağında
İmam oğullarından	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
Eskigez oğulları	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Çankiri	şəhid	Kemah ve tarki daği müharibəsində
	İsmail	Mustafa	piyada	s.əsgər	1297	Çankiri	şəhid	---

Kuşçi	Hüseyin	Osman	piyada	s.əsgər	1287	Çankiri	xəstəlik	21. Səyyar həstəxanası
oğullarından								
Kayikçioğullarindan	Recep	Osman	piyada	çavuş	1297	Çankiri	şəhid	---
	Satilmiş	Ömer	piyada	kiçik-çavuş	1300	Çankiri	şəhid	Kemah ve tarki daği müharibəsində
	Halil	Ahmet	piyada	s.əsgər	1305	Çorum	qeyb	Bakı civarında
Pehlivan oğullarından	İsmail	Ahmet	piyada	s.əsgər	1310	Çankiri	şəhid	Bakı hücumunda
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1304	Çankiri	şəhid	Qarakilsə civarında
Karabekir oğullarından	Mustafa	Ahmet	piyada	s.əsgər	1311	Çankiri	şəhid	Bakı hücumunda Hacıhəsən köyünün şərqi
Çamya	Ahmet	Arif	piyada	s.əsgər	1312	Çankiri	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	İsmail	Bekir	piyada	s.əsgər	1313	Çankiri	şəhid	Bakı hücumunda
	Mehmet	Bekir	piyada	s.əsgər	1308	Çankiri	şəhid	Bakı hücumunda
İbrahim oğullarından	Süleyman	Bekir	piyada	s.əsgər	0	Çankiri	xəstəlik	Gözəltəpədə
Darici oğulları	İsmail	Dursun	topçu	s.əsgər	1305	Çankiri	xəstəlik	23.Səyyar xəstəxanası
	Mustafa	Emin	piyada	s.əsgər	1299	Çankiri	qeyb	Bakı civarında
Öksüz	Ali	Garip	piyada	s.əsgər	1310	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
Perdar oğulları	Haci Osman	Hakki	piyada	s.əsgər	1304	Çankiri	qeyb	Bakı civarında
	Hüseyin	Halil	piyada	s.əsgər	1306	Çankiri	qeyb	Bakı civarında
	Hayrullah	Halim	piyada	s.əsgər	1308	Çankiri	qeyb	Bakı hücumunda
	Hasan	Hasan	piyada	s.əsgər	1308	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
Recep oğulları	Abdullah	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1297	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
Demirci oğullarından	Ahmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1313	Çankiri	şəhid	Xırdalan nöqtə stansiyası
	Hüseyin	İbrahim	piyada	s.əsgər	1300	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
Mehmet Kethüda oğulları	Hüseyin	İbrahim	piyada	s.əsgər	1302	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	İsmail	piyada	s.əsgər	1297	Çankiri	şəhid	Qarakilsə civarında
	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1298	Çankiri	şəhid	Saray döyüşündə
	Ali	Osman	piyada	s.əsgər	1312	Çankiri	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
Çerçi oğulları	Salih	Rasim	piyada	s.əsgər	1305	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
Çatal oğullarından	Abdullah	Tahsin	piyada	s.əsgər	1314	Çankiri	şəhid	Bakı hücumunda

Bölükbaşi oğullarından	Ali	Veli	piyada	s.əsgər	1315	Çankiri	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda
Ayvaci oğulları	Sadullah	Yakup	piyada	s.əsgər	1313	Çankiri	şəhid	Bakı civarında
	Musa	Hasan	piyada	s.əsgər	1294	Çankiri	şəhid	Taşbaşı döyüşündə
	Sait	İzzet	piyada	s.əsgər	1312	Çankiri	şəhid	Ağbulaq döyüşündə
	Mehmet	Ömer	piyada	s.əsgər	1310	Çankiri	şəhid	Ağbulaq döyüşündə
	Habip	Mahmut	piyada	s.əsgər	1312	Dağistan	qeyb	Bakı döyüşündə
Ali oğulları	Haci İsmail	Ahmet	piyada	s.əsgər	1311	Denizli	şəhid	---
	Abdullah	Halil	piyada	s.əsgər	1307	Denizli	şəhid	Bakı hücumunda
Haci İlyas oğulları	Recep	Halil	piyada	kiçik-çavuş	1309	Denizli	şəhid	Qafqaz hərbində
Berber oğullarından	Süleyma n	Halil	piyada	s.əsgər	1306	Denizli	şəhid	Bakı civarında
Bayram oğulları	Hüseyin	İbrahim	piyada	s.əsgər	1301	Denizli	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Abdurrah man	Mustafa	piyada	s.əsgər	0	Denizli	şəhid	Petrovski döyüşü
	Mustafa	Osman	piyada	s.əsgər	1311	Denizli	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Hacimustafa Efendi oğulları	Ömer Ağa	Osman	piyada	s.əsgər	1312	Denizli	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	İsa	Ahmet	piyada	s.əsgər	1298	Diyarbakir	əsir	Ağdaş təpəsində
Hüseyin Kahya	Yusuf	Ali	piyada	s.əsgər	1310	Diyarbakir	şəhid	Bakı civarında
	Abdullah	Mehmet	piyada	s.əsgər	1301	Diyarbakir	əsir	Ağdaş təpəsində
	Timur	Mehmet	piyada	s.əsgər	1300	Diyarbakir	əsir	Ağdaş təpəsində
	Hüseyin	Ramazan	piyada	s.əsgər	1299	Diyarbakir	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ahmet	Raşit Bey	piyada	podkolkovn ik	0	Diyarbakir	şəhid	Erməni quldurlarıyla vuruşda
…….. oğullarından	Zalifi	Zalifi	mekare	s.əsgər	1297	Diyarbakir	şəhid	Türkmən çayı
	Mehmet	Ali Ademi Efendi	piyada	baş leytenant	1300	Drama	şəhid	Alagöz döyüşü
	Adil	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1302	Drama	şəhid	Yanke döyüşü
	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1304	Edirne	şəhid	Bakı döyüşündə
	Hasan	Bekir	piyada	s.əsgər	1292	Edirne	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ferhat	Emin	piyada	s.əsgər	1297	Edirne	şəhid	Dərbənd müharibəsində

Habip oğulları	Raşit	Habil	makinali tüfek	s.əsgər	1311	Edirne	şəhid	---
Karagön oğulları	Sadullah	Habil	piyada	s.əsgər	1296	Edirne	qeyb	Dərbənd müharibəsində
	Hüseyin	Hasan	piyada	s.əsgər	1292	Edirne	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	İbrahim	Hasan	piyada	s.əsgər	1293	Edirne	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ahmet	İsmail	piyada	s.əsgər	1313	Edirne	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Mustafa	İsmail	piyada	s.əsgər	1298	Edirne	şəhid	Bakı civarında
	Veli	İsmail	piyada	s.əsgər	1294	Edirne	şəhid	Petrovski döyüşündə
	Halil	Mehmet	piyada	s.əsgər	1296	Edirne	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Durmuş	Murat	piyada	s.əsgər	1292	Edirne	şəhid	---
	Ali	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Edirne	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
Kumburuk oğullarından	İsmail	Mustafa	piyada	s.əsgər	1294	Edirne	şəhid	Bakı müharibəsində
	Mehmet	Osman	piyada	s.əsgər	1306	Edirne	şəhid	---
Hayrullah	İsmail	Rasim	piyada	s.əsgər	1299	Edirne	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Emin oğulları	Şakir	Rifat	piyada	s.əsgər	1297	Edirne	şəhid	Bakı civarında
	Timur	Hasan	piyada	s.əsgər	1308	Elaziğ	qeyb	Bakı civarında
	---	Şevki Efendi	piyada	ehtiyat zabit	0	Elaziğ	şəhid	Bakı döyüşündə
Kel Mehmet oğulları	Osman	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1306	Erzincan	şəhid	Bakıda
	Mahmut	Mehmet Efendi	piyada	kapitan	0	Erzincan	şəhid	Çoluksu hücumunda
Kir oğullarından	Mustafa	Yusuf	piyada	s.əsgər	0	Erzincan	şəhid	Alagöz hərbində
	İsa	Halil	piyada	s.əsgər	1301	Erzurum	şəhid	Bakı civarında
	Hüseyin	Hamza	piyada	s.əsgər	1297	Erzurum	şəhid	Alagöz sırtlarında
	Nadir	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1298	Erzurum	şəhid	Bakı civarında
Kiyt oğullarından	Hasan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1300	Erzurum	şəhid	Bakı döyüşündə
Nurettin oğulları	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	Erzurum	qeyb	Biləcəri
Taşçi oğullarından	Battal	Tayyar	piyada	s.əsgər	1311	Erzurum	şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	Ziya	piyada	s.əsgər	1292	Erzurum	şəhid	Türkmən çayı
Seyyitali oğullarından	Haci İbradim	Abdulgaffar	piyada	s.əsgər	1309	Eskişehir	şəhid	Binəqədi sırtlarında

	İsmail	Ahmet	piyada	s.əsgər	1298	Eskişehir	şəhid	Yaqub ağa döyüşü
	Bilal	Habip	piyada	s.əsgər	1312	Eskişehir	qeyb	Bakı hücumunda
Çiyan oğulları	Hüseyin	Kamil	piyada	kiçik-çavuş	1310	Eskişehir	şəhid	Bakı civarında
	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Eskişehir	şəhid	Ağbulaq döyüşü
	Davut	Mustafa	piyada	s.əsgər	1307	Eskişehir	şəhid	Bakı döyüşündə
	İsmail	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Eskişehir	qeyb	Bakı civarında
Sari oğullarından	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1311	Eskişehir	şəhid	Bakı döyüşündə
Bayram oğullarından	Ömer	Mastafa	piyada	s.əsgər	1302	Eskişehir	şəhid	Bakı döyüşündə
Azar oğulları	İbrahim	Osman	piyada	kiçik-çavuş	1307	Eskişehir	şəhid	Binəqadi döyüşündə
	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Gaziantep	şəhid	Gəncənin azad olunması
Arzuman oğulları	Arif	Ahmet	piyada	s.əsgər	1285	Giresun	şəhid	Erməni quldurlarıyla vuruşda
Ömerefenin oğullarından	Hamit	Ahmet	piyada	s.əsgər	1314	Giresun	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Topal oğullarından	Hasan	Ahmet	piyada	s.əsgər	0	Giresun	şəhid	Alagöz hərbində
	Niyazi	Ahmet	piyada	s.əsgər	1310	Giresun	şəhid	Bakı hücumunda
	Osman	Aziz	piyada	s.əsgər	1310	Giresun	şəhid	Bakı civarında
İmam oğullarınadan	Salih	Hasan	piyada	s.əsgər	0	Giresun	şəhid	Alagöz hərbində
Kürtoğullari	Yusuf	Salih	piyada	s.əsgər	1310	Giresun	qeyb	Bakı civarında
Herek oğullarından	Mehmet	Yunus	piyada	s.əsgər	1315	Giresun	şəhid	Bakı civarında
	Ali	Mehmet Nuri Efendi	piyada	baş leytenant	0	Girit	şəhid	Kundaksız köyün şərq sırtlarında
	İbrahim Osman	Hasan	piyada	s.əsgər	0	Gümüşhane	şəhid	Alagöz sırtlarındakı müharibədə
	Hamit	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Gümüşhane	şəhid	Bakı döyüşündə
	Hasan	Osman	piyada	s.əsgər	1307	Gümüşhane	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Yalanci oğullarından	Süleyma n	Şükrü	piyada	s.əsgər	1313	Gümüşhane	şəhid	Erməni quldurlarıyla vuruşda
	Bekir	Abdi	piyada	s.əsgər	1305	Halep	şəhid	Bakı hücumunda
	Şaban	Abdurrah man	piyada	s.əsgər	1299	Halep	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1307	Halep	şəhid	Bakı civarında

	Mustafa	Cemalettin	piyada	s.əsgər	1314	İstanbul	şəhid	Bakı hücumunda
Halil oğullarından	Gaffar	Hasan	piyada	s.əsgər	1304	İstanbul	şəhid	Bakı civarında
	Yahya	Mustafa	telefon	kiçik-çavuş	1307	İstanbul	qeyb	Tuhanlıda
	Mustafa Paşa	Nazif	piyada	polkovnik	1292	İstanbul	şəhid	Qafqaz hərbində
	Mahmut	Yaşar Murat	piyada	s.əsgər	1313	İstanbul	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Mustafa	Zebur	piyada	s.əsgər	1305	İstanbul	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Çubukçu oğullarından	Abdulkad ir	Ahmet	piyada	s.əsgər	1303	İzmir	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Çoban oğulları	Abdullah	Ahmet	piyada	s.əsgər	1313	İzmir	şəhid	Selpetrede
	İsmail	Ali	piyada	s.əsgər	1312	İzmir	şəhid	Bakı hücumunda
Kisadonlu oğullarından	Mehmet	Ali	piyada	s.əsgər	1303	İzmir	şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1301	İzmir	şəhid	Yanke döyüşü
Sari oğullarından	Mehmet	Ali Galip	piyada	s.əsgər	1311	İzmir	şəhid	Bakı civarında
Üsküp Muhacirlerinden	Abidin	Cemal	piyada	s.əsgər	1308	İzmir	şəhid	Bakı hücumunda
Ekmekçi oğullarından	Ali	Ethem	piyada	s.əsgər	1298	İzmir	şəhid	Bakı hücumunda
	Mustafa	Hakki	piyada	s.əsgər	1307	İzmir	şəhid	Binəqədi sırtlarında
	Feyzi	Halil	piyada	s.əsgər	1309	İzmir	şəhid	Bakı civarında
	Hasan Hüseyin	Halil	piyada	s.əsgər	1304	İzmir	şəhid	Bakı hücumunda
	İbrahim	İsmail	Piyada	s.əsgər	1298	İzmir	şəhid	Bakü taarruzunda hacihasan köyünün doğu
	Kürt Ahmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1295	İzmir	şəhid	Bakı civarında
	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1293	İzmir	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	İzmir	şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	İzmir	şəhid	Petrovsk döyüşündə
	Ahmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1309	İzmir	şəhid	Qarakilsə civarında
	Ali	Mustafa	piyada	s.əsgər	1308	İzmir	qeyb	Bakı civarında
Hatip oğullarından	Hüseyin	Mustafa	piyada	s.əsgər	1307	İzmir	əsir	Ağdaş təpə

	Hasan	Yusuf	piyada	s.əsgər	1311	İzmir	şəhid	---
	Ahmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1311	Karaman	şəhid	Bakı civarında
	Topal Yusuf	Mustafa	piyada	s.əsgər	1303	Karaman	şəhid	Bakı köyündə
Mollaabdurrahman oğulları	Hüseyin	Ömer	piyada	s.əsgər	1306	Karaman	şəhid	Bakı civarında
Eşref oğullarından	Mahmut	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1302	Kars	şəhid	Bakının cənub qərb sırtlarında
Hatip oğulları	Ali	Abdurrahman	sihhiye	çavuş	1291	Kastamonu	zəhər	Erməni gərgəsində
Gaib oğulları	Ali Osman	Ali	piyada	s.əsgər	1314	Kastamonu	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Beş Kisezade	Asim Efendi	Arif Hikmet Efendi	piyada	baş çavuş	1307	Kastamonu	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
Deli Hüseyin Oğlu	Mustafa	Eşref	piyada	s.əsgər	1315	Kastamonu	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	İsmail	Hakki	piyada	s.əsgər	1308	Kastamonu	şəhid	---
Sipahi oğulları	İsmail	Hakki	piyada	s.əsgər	1309	Kastamonu	şəhid	Meydani hərbtə
Osman oğullarından	Hüseyin	Kamil	piyada	s.əsgər	1298	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə
Deli Ahmet Oğlu	Ahmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	0	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə
Kel Ahmet oğullarından	Ahmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1305	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə
Ruşan	Hasan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1295	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə
oğullarından								
Kara Mehmet Oğlu	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1300	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə
Nergiz oğulları	İbrahim	Mehmet	piyada	s.əsgər	1297	Kastamonu	şəhid	Qafqaz hərbind
Molla Mustafa oğulları	Mehmet	Mehmet	səhra topçu	s.əsgər	1301	Kastamonu	şəhid	Kataroz muhareb
	Hasan	Mehmet Zühdü	piyada	s.əsgər	1310	Kastamonu	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Tekke Baş oğullarından	İbrahim	Muharrem	piyada	s.əsgər	1301	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə
	Eyüp	Mustafa	piyada	s.əsgər	1308	Kastamonu	şəhid	Yanke döyüşün
Sipahi oğullarından	Hidayet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1301	Kastamonu	şəhid	Qarakilisə

Kuru Bacak oğullarından	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Kastamonu		şəhid	Qarakilisə
Molla Ömer oğullarından	Veli	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Kastamonu		şəhid	Qarakilisə
Yörük oğulları	İsmail	Osman	piyada	s.əsgər	1304	Kastamonu		şəhid	Bakı döyüşünd
İmam oğulları	Hüseyin	Sati	piyada	s.əsgər	1308	Kastamonu		şəhid	Bakı xəstəxana:
Hişir oğulları	Osman	Süleyman	piyada	s.əsgər	1296	Kastamonu		şəhid	8. Kolordu 3 numa seyyar hastahan
Cinnet oğullarından	Hasan	Tahsin	piyada	s.əsgər	1297	Kastamonu		şəhid	Bakının qərb sırtlarında
	İsmail	Ahmet	piyada	s.əsgər	1296	Kayseri		şəhid	Bakı civarında
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1294	Kayseri		şəhid	Saray müharibəsi
Seyit	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1304	Kayseri		şəhid	Taşbaşı mühari‌b
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1301	Kayseri		şəhid	Meydan hərbi
	Mustafa	Ahmet	piyada	s.əsgər	1295	Kayseri		qeyb	Bakı civarında
Alibey oğullarından	Ahmet	Ali	piyada	s.əsgər	1302	Kayseri		şəhid	Qafqaz cəbhəsin
Kösemustafa oğulları	Ahmet	Ali	piyada	kiçik-çavuş	1303	Kayseri		şəhid	Bakı civarında
	Halil	Ali	piyada	s.əsgər	1289	Kayseri		şəhid	Bakı civarında
	Osman	Ali	piyada	s.əsgər	1312	Kayseri		qeyb	Bakı civarında
	Salih	Ali	piyada	s.əsgər	1298	Kayseri		qeyb	Bakı civarında
Ali	Cemali	piyad a	s.əsgər	13 14	Kayseri		---	Kayseri	---
Emirahmet oğullarından	Halil	Hakkaş	piyada	s.əsgər	1314	Kayseri		şəhid	Bakı civarında
Kebabci oğullarından	Ömer	Hasan	piyada	s.əsgər	1311	Kayseri		şəhid	Bakı civarında
Köroğlu	Seyyit	Hasan Hüseyin	piyada	s.əsgər	1307	Kayseri		şəhid	Ağbulaq müharibəsi
	Ali	Mehmet	piyada	s.əsgər	1307	Kayseri		şəhid	Ağdaş təpə
	Mehmet	Mehmet	Piyada	s.əsgər	0	Kayseri		şəhid	Taşbaşı müharibəsi
Degirmenci oğullarından	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1291	Kayseri		şəhid	Bakı döyüşündə
Cuma oğulları	Mehmet	Mehmet Şükrü	piyada	s.əsgər	1313	Kayseri		şəhid	Karsin baykara köyü
Melik oğullarından	Mehmet	Melik	piyada	s.əsgər	1295	Kayseri		şəhid	Bakı civarında

Hüseyin oğullarından	Bekir	Mevlüt	piyada	s.əsgər	1303	Kayseri	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
	Ahmet	Muharrem	piyada	s.əsgər	1312	Kayseri	şəhid	Bakı civarında
	Halil	Mustafa	piyada	s.əsgər	1290	Kayseri	şəhid	Qarakilsə
	Osman	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Kayseri	şəhid	Bakı civarında
	Yunus	Mustafa	piyada	s.əsgər	1293	Kayseri	şəhid	Saray müharibəsində
	Mustafa	Mükremin	piyada	s.əsgər	1305	Kayseri	şəhid	Bakı civarında
	Yakup	Nebi	piyada	s.əsgər	1298	Kayseri	qeyb	Bakı civarında
Haci Hafiz oğulları	Mehmet	Niyazi	piyada	s.əsgər	1309	Kayseri	şəhid	Ağdaş müharibəsində
	İsmail	Nuh	piyada	s.əsgər	1305	Kayseri	qeyb	Bakı civarında
	Ali	Osman	piyada	s.əsgər	1299	Kayseri	şəhid	Bakı civarında
	Salih	Salih	piyada	s.əsgər	1301	Kayseri	xəstəlik	21. Səyyar xəstəxanası
	Fevzi	Selim Fevzi Efendi	piyada	leytenant	0	Kayseri	şəhid	Alagöz müharibəsi
Çoban oğullarından	Mustafa	Şükrü	piyada	s.əsgər	1296	Kayseri	şəhid	Qarakilsə
	Abbas	Ali Galip Efendi	piyada	baş leytenant	0	Kerkük	şəhid	Dilman mevkinde ermenilerle müsademede
	Hasan Saki	İbrahim	piyada	baş leytenant	1284	Kerkük	şəhid	Soğyan muharebesi
	Abdullah	Mehmet Efendi	piyada	leytenant	0	Kerkük	şəhid	İran hududunda ruslara sofyan muharebesi
	Haci Süleyman	Siddik	piyada	s.əsgər	1289	Kerkük	şəhid	Sofyan muharebesi
	Derviş Mehmet	Tevfik Efendi	piyada	leytenant	0	Kerkük	şəhid	İran hududunda ruslara sofyan muharebesi
	Mehmet	Tevfik Efendi	piyada	leytenant	0	Kerkük	şəhid	Sofyan muharebesi
İsmailkaya	Hurşit	Zeynelabdin	piyada	s.əsgər	1308	Kerkük	şəhid	20. Qafqaz səyyar xəstəxanası
Kelahmet oğullarından	Hasan	Ali	piyada	s.əsgər	1302	Kirikkale	şəhid	Bakı civarında
Keloğlan oğullarından	Osman	Ali	piyada	s.əsgər	1300	Kirikkale	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda

Koca oğullarından	Mesut	Feyzullah	piyada	s.əsgər	1309	Kirikkale	şəhid	Binəqədi sırtlarında
Bahar oğullarından	Bekir	Halil	piyada	s.əsgər	1303	Kirikkale	şəhid	Bakı hücumunda
Karahasan oğullarından	İbrahim	Halil	piyada	s.əsgər	1298	Kirikkale	şəhid	Bakı civarında
	Hüseyin	Hasan	piyada	s.əsgər	1394	Kirikkale	qeyb	Bakı civarında
	Süleyma n	Hasan	piyada	s.əsgər	1298	Kirikkale	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda
	Hakki	İsmail	piyada	s.əsgər	1297	Kirikkale	şəhid	Yanke döyüşündə
Mahmut oğullarından	Ali	İsmetullah	piyada	s.əsgər	1310	Kirikkale	qeyb	Bakı civarında
	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Kirikkale	şəhid	Bakı müharibəsində
	Halil	Tahir	piyada	s.əsgər	1294	Kirikkale	şəhid	Bakı civarında
	Ali	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1292	Kirklareli	şəhid	Bakı köyündə
	Ahmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1305	Kirklareli	şəhid	Bakı civarında
Kocabekir oğulları	Bekir	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Kirklareli	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Mehmet	Mustafa	piyada	kiçik-çavuş	1310	Kirklareli	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Hacimehmet oğullarından	Abdullah	Ahmet	piyada	s.əsgər	1312	Kirşehir	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Hizir oğullarından	Hasan	Ahmet	piyada	s.əsgər	1303	Kirşehir	şəhid	Bakı taarruzunda hacihasan köyünün doğu
Gerez oğullarından	Ömer	Ahmet	piyada	s.əsgər	1310	Kirşehir	şəhid	Bakü taarruzunda hacihasan köyünün doğu
Faideci oğullarından	Ahmet	Ali	piyada	s.əsgər	1311	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
	Ahmet	Ali	piyada	s.əsgər	1298	Kirşehir	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda
	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1299	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
Kalyoz oğullarından	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1306	Kirşehir	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda
Topal Osman oğulları	Veli	Ali	piyada	s.əsgər	1311	Kirşehir	şəhid	Bakı döyüşündə
	İsmail	Ali Osman	piyada	s.əsgər	1303	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
Fettah oğullarından	Tahir	Bekir	piyada	s.əsgər	1305	Kirşehir	şəhid	Bakı şimal qrupu 311 rəqəmli təpədə

Topalmusa oğullarından	Mehmet	Emin	piyada	s.əsgər	1313	Kirşehir	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda
	Mustafa	Emin	piyada	s.əsgər	1297	Kirşehir	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
	Davut	Esat	piyada	s.əsgər	1309	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Haciismail oğullarından	Mehmet	Eyüp	piyada	s.əsgər	1315	Kirşehir	xəstəli k	Deporbekir xəstəxanası
	Ali	Haci	piyada	s.əsgər	1314	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Celalefendi oğullarından	Ali	Haci	piyada	s.əsgər	1304	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Hacimuhsin oğullarından	Hüseyin	Haci	piyada	s.əsgər	1299	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
	Ahmet	Halil	piyada	s.əsgər	1304	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Küçükosman oğullarından	Musa	Halil	piyada	s.əsgər	1307	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Türkmen oğullarından	Osman	Hazir	piyada	s.əsgər	1314	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Topalhalil	Halil	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1305	Kirşehir	qeyb	Bakı cənub qərp sırtlarında
	Osman	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1300	Kirşehir	şəhid	Bakının cənub qərbi sırtlarında
Katirci oğullarından	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1307	Kirşehir	şəhid	Bakı döyüşündə
Mollaosman oğullarından	Ömer	Mehmet	piyada	s.əsgər	1300	Kirşehir	şəhid	Bakı müharibəsində
	Ömer	Mehmet	piyada	s.əsgər	1292	Kirşehir	şəhid	Qarakilsə civarında
	Tahir	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Güz oğullarından	Haci Hüseyin	Mehmet Ali	piyada	s.əsgər	1302	Kirşehir	şəhid	Bakı döyüşündə
	Halil	Musa	piyada	s.əsgər	1308	Kirşehir	şəhid	Meydan hərbi
	Davut	Mustafa	sihhiye	s.əsgər	1291	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
	Ömer	Mustafa	piyada	s.əsgər	1314	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
……… oğullarından	Osman	Niyazi	piyada	s.əsgər	1303	Kirşehir	şəhid	Bakı hücumunda
Numan oğullarından	Hasan	Numan	piyada	s.əsgər	1313	Kirşehir	şəhid	Bakı hücumunda
Zuhogullari	Haydar	Nuri	piyada	s.əsgər	1293	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
	Yusuf	Nuri	piyada	s.əsgər	1297	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Avci oğullarından	Ahmet	Osman	piyada	s.əsgər	1307	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında

	Mahmut	Ömer	piyada	s.əsgər	1315	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
Davut oğulları	Haci Hasan	Riza	piyada	s.əsgər	1310	Kirşehir	şəhid	Bakı civarında
Sariveli oğulları	Halil	Riza	piyada	s.əsgər	1300	Kirşehir	şəhid	311 rəqəmli təpə
	Molla	Riza	piyada	s.əsgər	1290	Kirşehir	qeyb	Bakı civarında
Emirze oğulları	Osman	Veli	piyada	s.əsgər	1302	Kirşehir	şəhid	Bakı şimal qrupu 311 rəqəmli təpədə
Kuru oğulları	Mustafa	İsmail	piyada	s.əsgər	1303	Kocaeli	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Kadir	Mehmet	piyada	s.əsgər	1303	Kocaeli	əsir	Ağdaş təpə
Çukadar oğullarından	Recep	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Kocaeli	xəstəli k	21. Səyyar xəstəxanası
	Hüsnü	Osman	piyada	s.əsgər	1310	Kocaeli	şəhid	Kemah ve tarki daği müharibəsində
	Osman	Abdurrah man Efendi	ehtiyat	leytenant	1306	Konya	şəhid	Bakı cenubi volşiporna dağinda
Ümüş oğullarından	Hasan	Hamza	piyada	s.əsgər	1307	Konya	şəhid	Ağdaştəpə döyüşü
Hacikelhasan oğullarından	Ahmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1291	Konya	şəhid	Bakı köyündə
Memişoğullarind an	Hamza	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Konya	şəhid	Ağdaştəpə döyüşü
	Ömer	Hasan	piyada	s.əsgər	1309	Konya	əsir	Ağdaş təpəsində
Memiş Hoca oğulları	Mevlüt	İsmail	piyada	s.əsgər	1312	Konya	şəhid	Kafkasya da bayburt köyünde
	Haci Durdu	Karaman	piyada	s.əsgər	1312	Konya	şəhid	Binəqədi sırtlarında
Karaağa oğullarından	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1307	Konya	şəhid	Bakı civarında
	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1304	Konya	şəhid	Bakı civarında
Dut oğullarından	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1311	Konya	şəhid	Bakı hücumunda
Mollayusuf oğullarından	Ömer	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Konya	şəhid	Bakı civarında
	Ali	Süleyman	piyada	s.əsgər	1303	Konya	xəstəli k	24. Səyyar xəstəxanası
	Halil	Buni	piyada	s.əsgər	1310	Kosova	şəhid	---
	Cemal	Cebrail	piyada	s.əsgər	1302	Kosova	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Zobra	Cemal	piyada	s.əsgər	1292	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində

	Rağib	Demir Ali	piyada	s.əsgər	1301	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ramazan	Demir Ali	piyada	s.əsgər	1303	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Ali oğulları	İlyas	Esat	piyada	s.əsgər	1292	Kosova	şəhid	Bakı civarında
	Mehmet	Ethem	makinali tüfek	s.əsgər	1290	Kosova	şəhid	Kemah ve tarki daği müharibəsində
	Mehmet	Hayrettin	piyada	s.əsgər	1307	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Demir	Mustafa	piyada	s.əsgər	1300	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Süleyman Sabri	Muzaffer Efendi	piyada	leytenant	0	Kosova	şəhid	---
	Fettah	Recep	piyada	s.əsgər	1301	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Zekeriya	piyada	s.əsgər	1308	Kosova	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ramazan	Zülfü	piyada	s.əsgər	1295	Kosova	şəhid	Daşlıtəpə müharibəsi
	Bilal	Hasan	piyada	s.əsgər	1305	Kudüs	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mebla	Hasan	piyada	s.əsgər	1305	Kudüs	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Süleyman	Hasan	piyada	s.əsgər	1308	Kudüs	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Osman	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Kudüs	şəhid	Petrovski döyüşündə
	İsmail	Ahmet	piyada	s.əsgər	1307	Kütahya	əsir	Ağdaş təpəsində
İbrahim oğulları	Abdurrahman	Ali	piyada	s.əsgər	1312	Kütahya	şəhid	Dərbənd boğazı müharibəsi
İbrahimcih oğulları	İbrahim	Ali	piyada	s.əsgər	1312	Kütahya	şəhid	Dərbənd boğazı müharibəsi
Kur Ali oğullarından	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1305	Kütahya	şəhid	Bakı civarında
Kusuranimam oğullarından	Ahmet	Halil	piyada	s.əsgər	1309	Kütahya	şəhid	Ağdaş təpəsində
İmam oğulları	Ahmet	Halil	piyada	s.əsgər	1309	Kütahya	şəhid	Ağdaştəpə müharibəsi
Bicir oğulları	İbrahim	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Kütahya	şəhid	Bakı müharibəsində
Çatak oğullarından	İbrahim	Hasan	piyada	s.əsgər	1306	Kütahya	şəhid	Binəqədi müharibəsində

	Hüseyin	Himmet	piyada	s.əsgər	1298	Kütahya	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Bektaş oğulları	Ömer	İbrahim	piyada	s.əsgər	1309	Kütahya	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Ahmet	İsmail	piyada	s.əsgər	1308	Kütahya	şəhid	Ağbulaqda
	İsmail	Mehmet	piyada	kiçik-çavuş	1310	Kütahya	əsir	Qafqaz cəbhəsində
	Halil	Murat	piyada	s.əsgər	1303	Kütahya	şəhid	Petrovski döyüşündə
Semo oğullarından	Mehmet	İbrahim	piyada	s.əsgər	1297	Malatya	şəhid	Alagöz hərbində
Çiftçi oğulları	Ali	Mehmet	piyada	s.əsgər	1314	Malatya	şəhid	Qafqaz
	Derviş	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Malatya	şəhid	Bakı civarında
	Osman	Ali Naci Efendi	topçu	baş leytenant	1310	Manastir	şəhid	Bakı taarruzunda selpat kişlasinda
	Recep	Mehmet Şerif Efendi	piyada	baş leytenant	0	Manastir	şəhid	Ermeni quldurlarıyla vuruşda
	Hasan	Ahmet	piyada	s.əsgər	1296	Manisa	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Molla oğullarından	Mustafa	Ahmet	piyada	s.əsgər	1309	Manisa	xəstəlik	21. Səyyar xəstəxanası
	Ahmet	Ali	piyada	s.əsgər	1308	Manisa	şəhid	Ağdaş təpəsində
Kocaali	Mehmet	Ali	piyada	s.əsgər	1307	Manisa	şəhid	Bakı civarında
oğullarından								
	Mustafa	Hasan	piyada	s.əsgər	1298	Manisa	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1308	Manisa	şəhid	Salyan müharibəsində
	Abdullah	İsmail	piyada	s.əsgər	1315	Manisa	şəhid	Bakı hücumunda
	Emin	Mehmet Emin Efendi	piyada	baş leytenant	1293	Manisa	şəhid	Qafqaz hərbində
	Mehmet	Mustafa	Piyada	s.əsgər	1307	Manisa	qeyb	Bakı hücumunda
	Haci Şerif	Salih	piyada	s.əsgər	1306	Manisa	şəhid	Bakı hücumunda
	Ramazan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1289	Manisa	şəhid	Meydan hərbi
	Sadik	Arif Hikmet Efendi	piyada	leytenant	0	Mardin	şəhid	Gümrü hücumunda
	Süleyman	Ali	piyada	s.əsgər	1303	Muğla	şəhid	Petrovski döyüşündə

Otuzbir oğullarından	Ahmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1298	Muğla	şəhid	Bakı civarında
Arapbekiroğullar i	Mehmet	Kemal	piyada	s.əsgər	1311	Muğla	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
	Ömer	Mehmet	piyada	s.əsgər	1303	Muğla	şəhid	Petrovski döyüşündə
	Mahmut	Ali	piyada	s.əsgər	1300	Muş	şəhid	Bakı civarında
Kurban oğulları	Aziz	Cevher	piyada	s.əsgər	1288	Muş	şəhid	Digah döyüşündə
	Hasan	Süleyman Ağa	süvari	leytenant	0	Muş	şəhid	Qarakilsənin yukariruci köyü üzerindek
	Mesut	Ali	piyada	s.əsgər	1299	Nablus	şəhid	Bakı civarında
	Seyfi	Kano	piyada	s.əsgər	1289	Nablus	şəhid	Bakı civarında
	Mesut	Mehmet	piyada	s.əsgər	1295	Nablus	şəhid	Bakının girişində
	Hamdan	Salih	piyada	kiçik-çavuş	1298	Nablus	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1301	Nevşehir	şəhid	Bakı civarında
	Kara Veli	Mustafa	piyada	s.əsgər	1308	Nevşehir	şəhid	Bakı civarında
	Ali	Osman	piyada	s.əsgər	1310	Nevşehir	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Karataş	Abdullah	Raşit	piyada	s.əsgər	1297	Nevşehir	şəhid	Bakı civarında
Emirze oğullarından	Osman	Veli	piyada	s.əsgər	1302	Nevşehir	şəhid	Bakı şimal qrupu Yanardağda
Çirkin oğullarından	Ali	Yakup	piyada	s.əsgər	1302	Niğde	şəhid	Bakı civarında
Hamit oğulları	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1311	Ordu	xəstəli k	20. Səyyar xəstəxanası
Koçakli oğulları	İbrahim	Aziz	piyada	s.əsgər	1304	Ordu	şəhid	Alagöz müharibəsi
Ahmet oğullarından	İzzet	Cemal	piyada	s.əsgər	1314	Ordu	şəhid	Bakı hücumunda
Keremhüseyin oğullarından	Mehmet	Halil	piyada	s.əsgər	1297	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
Laz oğullarından	İsmail	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Ordu	şəhid	Bakı civarında
Ağli oğullarından	Hüseyin	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1295	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
Köçekli oğullarından	İbrahim	İzzet	piyada	s.əsgər	1304	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
	Mehmet	Kamil	piyada	s.əsgər	1312	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
Dikenci oğullarından	Ahmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	0	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
Sirt Oğlu	İbrahim	Mehmet	piyada	s.əsgər	1311	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
Azakli oğullarından	Feyzullah	Mustafa	piyada	s.əsgər	1311	Ordu	şəhid	Bakı döyüşündə

Hoca oğullarından	İbrahim	Mustafa	piyada	s.əsgər	1311	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
Çoğut oğulları	Yusuf	Mustafa	piyada	s.əsgər	1315	Ordu	xəstəlik	20. Səyyar xəstəxanası
Hatip oğullarından	Osman	Osman	piyada	s.əsgər	1307	Ordu	şəhid	Bakı civarında
Doğanci oğullarından	Hüseyin	Şükrü	piyada	s.əsgər	1312	Ordu	şəhid	Alagöz hərbində
	Muharrem	Mehmet Asim Efendi	Piyada	mayor	0	Preveze	şəhid	Bakı hücumunda
	Dursun	İbrahim	piyada	s.əsgər	1292	Rize	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Haci Abdurrahman	Nurettin	piyada	çavuş	1310	Sakarya	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Dikbiyik oğullarından	Ali	Ahmet	piyada	çavuş	0	Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
Karasalih oğullarından	Hasan	Ahmet	piyada	s.əsgər	1307	Samsun	xəstəlik	Deporbekir xəstəxanası
Köse oğulları	İbrahim	Ahmet	piyada	s.əsgər	1311	Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
İmam oğullarından	İbrahim	Ahmet	piyada	s.əsgər	0	Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
	Mehmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1306	Samsun	şəhid	Bakı civarında
Boynu Kisa oğulları	Yusuf	Arif	piyada	s.əsgər	1306	Samsun	şəhid	Bakı civarında
Bolca Köse oğulları	Yusuf	Arif	piyada	s.əsgər	1303	Samsun	şəhid	Binəqədi önündə
Davut oğullarından	Mehmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1312	Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
Tutuk oğullarından	Osman	İbrahim	piyada	s.əsgər		Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
	Ali	Mehmet	piyada	s.əsgər		Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
Türkmen oğullarından	Osman	Mehmet	piyada	s.əsgər	1314	Samsun	şəhid	Bakı civarında
Çerkes oğulları	Durmuş	Mustafa	piyada	s.əsgər	1314	Samsun	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
Baba oğulları	Talistan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1297	Samsun	şəhid	Bakı sırtlarında
Şaban oğullarından	Hasan	Nahik	piyada	s.əsgər	0	Samsun	şəhid	Alagöz hərbində

	Hasan	Nuri	piyada	s.əsgər	1310	Samsun	şəhid	Bakı müharibəsində
Halil oğullarından	Osman	Salih	piyada	s.əsgər	1315	Samsun	şəhid	Bakı civarında
Karaabdi oğullarından	Sait	Şerif	piyada	s.əsgər		Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
	Mustafa	Şevki	makinali	s.əsgər		Samsun	qeyb	Bakı civarında
Karasalih oğullarından	Ömer	Şükrü	piyada	s.əsgər		Samsun	şəhid	Alagöz hərbində
Dağli oğulları	Osman	Tahsin	piyada	s.əsgər		Samsun	şəhid	Bakı müharibəsində
	Osman	Tahsin	piyada	s.əsgər	0	Samsun	şəhid	Bakı hücumunda
	İzzet	Yahya	piyada	s.əsgər	1312	Samsun	şəhid	Bakı civarında
	Hasan	İsmail	piyada	s.əsgər	1298	Slirt	şəhid	Petrovski döyüşündə
Pelit oğulları	Mehmet	Ali	piyada	s.əsgər	1310	Sinop	xəstəli k	21. Seyyar xəstəxanası
	Hüseyin	Hadis	piyada	s.əsgər	1303	Sinop	qeyb	Bakı civarında
Bekir Baş oğulları	Mustafa	Hasan	piyada	s.əsgər	1306	Sinop	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Halil	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1308	Sinop	əsir	Ağdaş təpəsində
Kara Veli oğulları	Ali	İbrahim	piyada	s.əsgər	1298	Sinop	şəhid	Bakının qərp sırtlarında
Genç Ali oğulları	Mehmet	İsmail	piyada	s.əsgər	1310	Sinop	şəhid	Bakı sağ cinah sırtlarında olan müharibədə
Halil oğulları	Mehmet	İsmail	piyada	s.əsgər	1299	Sinop	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
Yunus oğullarından	Mustafa	Mahmut	piyada	s.əsgər	1308	Sinop	şəhid	Bakı müharibəsində
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1308	Sinop	şəhid	Dərbənd müharibəsində
Ömer Baş oğulları	Aziz	Mustafa	piyada	s.əsgər	1295	Sinop	şəhid	Qafqaz hərbində
Taşçi oğulları	İzzet	Ömer	piyada	leytenant	1311	Sinop	şəhid	Bakı hücumunda
Yusufoğlu oğulları	Aziz	Süleyman	piyada	s.əsgər	1310	Sinop	şəhid	Dərbənd boğazı müharibəsi
Alikadi oğulları	Hasan	Tahir	piyada	s.əsgər	1309	Sinop	şəhid	Ağdaş təpə
	Halil İbrahim	Abdullah	piyada	s.əsgər	1315	Sivas	qeyb	Bakı civarında
	İnateyull ah	Ahmet Hamdi Efendi	ehtiyat	leytenent	0	Sivas	şəhid	---
	Mustafa	Ali	piyada	s.əsgər	1310	Sivas	şəhid	Bakı civarında

Delihalil oğullarından	Ali	Hasan	piyada	s.əsgər	1311	Sivas	xəstəlik	21. Səyyar xəstəxanası
	Bekir	Hasan	piyada	s.əsgər	1315	Sivas	qeyb	Bakı civarında
	Sait	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Sivas	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Mamuk oğullarından	Hasan	Hasan Hüseyin	piyada	s.əsgər	1314	Sivas	şəhid	Bakı civarında
	Ali	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1303	Sivas	şəhid	Bakı civarında
Mal oğullarından	Mustafa	Hüseyin	piyada	s.əsgər	0	Sivas	şəhid	Alagöz hərbində
	Yusuf	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1309	Sivas	şəhid	Bakı şimal qrupu 311 rəqəmli təpədə
Selim oğulları	Süleyman	Koca	piyada	s.əsgər	1310	Sivas	şəhid	Ermənilər tərəfindən
	Ali	Mahmut	piyada	s.əsgər	1298	Sivas	qeyb	Bakı civarında
	İbrahim	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Sivas	şəhid	Bakı civarında
	İsmail	Mehmet	piyada	s.əsgər	1298	Sivas	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
	Turan	Mehmet	piyada	s.əsgər	1315	Sivas	qeyb	Bakı civarında
	Hüseyin	Mehmet Remzi	piyada	s.əsgər	1310	Sivas	qeyb	Bakı civarında
Hasankahya oğulları	Abdulgani	Muhittin	piyada	s.əsgər	0	Sivas	şəhid	Ermənilər tərəfindən
	Battal	Mustafa	piyada	s.əsgər	1308	Sivas	şəhid	Gəncənin azad olunması
	Bekir	Mustafa	piyada	s.əsgər	1313	Sivas	şəhid	Bakı döyüşündə
Zeynep oğullarından	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1290	Sivas	qeyb	Bakı hücumunda
Durmuş oğullarından	Halep	Nazim	piyada	s.əsgər	1315	Sivas	şəhid	Bakı hücumunda
	Halil	Osman	piyada	s.əsgər	1304	Sivas	qeyb	Bakı civarında
	Veli	Ömer	piyada	s.əsgər	1296	Sivas	qeyb	Bakı civarında
Mültezim oğullarından	Ahmet	Salim	piyada	s.əsgər	1313	Sivas	qeyb	Qafqaz cəbhəsində
İdris oğulları	Salih	Yusuf	piyada	s.əsgər	1307	Sivas	şəhid	Bakıda
	Abdullah	Cabir	piyada	s.əsgər	1303	Suriye	şəhid	Petrovski döyüşündə
	Mehmet	Dibkoyder	piyada	s.əsgər	1304	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Salih	Emlah	piyada	kiçik-çavuş	1301	Suriye	şəhid	Bakı döyüşündə
	Süleyman	Fasil	piyada	s.əsgər	1300	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ahmet	Hilal	piyada	s.əsgər	1301	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mustafa	İbrahim	piyada	s.əsgər	1302	Suriye	şəhid	Bakı civarında
	Mehmet	Kasim	piyada	s.əsgər	1292	Suriye	şəhid	Kemah ve tarki dağı müharibəsində

	Mehmet	Kasim	piyada	s.əsgər	1292	Suriye	şəhid	Kemah ve tarki daği müharibəsində
	Abdulfettah	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1300	Suriye	şəhid	Bakı civarında
	Hüseyin	Mehmet Dip	piyada	s.əsgər	1305	Suriye	şəhid	Petrovski döyüşündə
	Mehmet	Mesut	piyada	s.əsgər	1304	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Abdulkadir	Sait	piyada	s.əsgər	1308	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Şehadi	piyada	s.əsgər	1299	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Ahmet	Yusuf	piyada	s.əsgər	1295	Suriye	şəhid	Bakı döyüşündə
	Ali Tata	Yusuf	piyada	s.əsgər	1309	Suriye	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Kadir	Abdullah	piyada	s.əsgər	1307	Süleymaniye	şəhid	Bakı döyüşündə
	İsmail Fettah	Mehmet	piyada	s.əsgər	1283	Süleymaniye	şəhid	Sofyan
	Rüstem	Ramazan	piyada	s.əsgər	1302	Süleymaniye	şəhid	Meydan hərbi
	Mustafa	Hasan	piyada	çavuş	1310	Tekirdağ	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Tekirdağ	şəhid	Bakı hücumunda
	Mehmet	Rasim	piyada	s.əsgər	1313	Tekirdağ	şəhid	Yanke döyüşündə
	Şerif	Rasim	piyada	s.əsgər	1306	Tekirdağ	şəhid	Bakı civarında
	Ali	Salih	piyada	s.əsgər	1313	Tekirdağ	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
Mestan oğullarından	Yusuf	Salim	piyada	s.əsgər	1312	Tekirdağ	qeyb	Qafqaz cəbhəsində
	Ahmet	Ahmet	piyada	s.əsgər	1315	Tokat	qeyb	Bakı civarında
Çavuş oğullarından	Bekir	Aziz	piyada	s.əsgər	1315	Tokat	şəhid	Bakı civarında
Bayrak oğulları	Musa	Bekir	piyada	kiçik-çavuş	1314	Tokat	şəhid	Gümrü müharibəsində
Mürsil oğullarından	Mustafa	Cuma	piyada	s.əsgər	1311	Tokat	xəstəlik	Deporbekir xəstəxanası
Kalonlu oğulları	Bekir	Durmuş	piyada	s.əsgər	1315	Tokat	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Hasanca	Halil	Dursun	piyada	s.əsgər	1299	Tokat	şəhid	Qafqaz hərbində
Gökali	İsmail	Halil	piyada	s.əsgər	1315	Tokat	qeyb	Bakı civarında
Bünyan oğullarından	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1310	Tokat	şəhid	Bakı hücumunda

	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1312	Tokat	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Sariahmet oğulları	Osman	Mustafa	piyada	s.əsgər	1311	Tokat	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
	Bayram	Osman	piyada	s.əsgər	1294	Tokat	şəhid	Bakı hücumunda
Yazici oğullarından	Hasan	Osman	piyada	s.əsgər	1301	Tokat	şəhid	Azərbaycan ağdam civarında
Bumalan oğulları	Hasan	Salih	piyada	s.əsgər	1292	Tokat	şəhid	Bakı civarında
Bekir oğulları	Mustafa	Ahmet	piyada	s.əsgər	1313	Trabzon	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Mehmet	Ali	piyada	s.əsgər	1308	Trabzon	şəhid	Bakı civarında
Hozi oğulları	Mehmet	Habip Efendei	piyada	ehtiyat zabit	1305	Trabzon	şəhid	Alagöz hərbində
İbrahim Oğlu	Ali Osman	Hüseyin	piyada	kiçik-çavuş	1296	Trabzon	şəhid	Erməni quldurlarıyla vuruşda
	Dilir	İshak Efendi	piyada	leytenant	1286	Trabzon	şəhid	Sofyan müharibəsi
Yerekayan oğulları	Mehmet	Mustafa	piyada	s.əsgər	1299	Trabzon	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Yusuf	Osman	piyada	kiçik-çavuş	1304	Trabzon	şəhid	Kemah ve tarki daği müharibəsində
	Ali	Süleyman	piyada	s.əsgər	1310	Trabzon	xəstəlik	25. Səyyah xəstəxanası
	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1312	Uşak	qeyb	Bakı civarında
Kilinç oğullarından	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1303	Uşak	şəhid	Azərbaycan ağdam civarında
Mehmet oğullarından	Ali	Mehmet	piyada	s.əsgər	1313	Van	şəhid	Bakı müharibəsində
	Ahmet	Nasuh	piyada	s.əsgər	1289	Van	şəhid	Bakı hücumunda
	Mehmet	Ahmet Suphi Bey	topçu	mayor	1290	Yanya	şəhid	11. Firqə səhiyyə bölüyü
	Osman	Vehbi Efendi	ehtiyat	baş leytenant	1309	Yanya	şəhid	Musur kot köyünde ermenilerle vuruşda
Ali Kocaoğlu	Mehmet	---	piyada	s.əsgər	1312	Yozgat	əsir	Bakı cənubu qərb sırtlarında
	Ali	Ahmet	piyada	s.əsgər	1303	Yozgat	qeyb	Bakı civarında
	Numan	Ahmet	piyada	s.əsgər	1311	Yozgat	şəhid	Qafqaz 5. Firqə səhiyyə bölüyü xəstəxanası

	Hüseyin	Ali	piyada	s.əsgər	1306	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
Mustafageçi oğullarından	Mehmet	Besim	piyada	s.əsgər	1314	Yozgat	şəhid	Bakının qərb sırtlarında
Arapli oğullarından	İsmail	Celal	piyada	s.əsgər	1302	Yozgat	şəhid	Bakı hücumunda
	Mehmet	Duran	piyada	s.əsgər	1309	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
	Osman	Ethem	piyada	s.əsgər	1306	Yozgat	şəhid	Qarakilsə civarında
Buruk oğullarından	Ali	Gazi	piyada	s.əsgər	1313	Yozgat	şəhid	Bakı hücumunda
	Osman	Haci İlyas	piyada	s.əsgər	1302	Yozgat	şəhid	Qarakilsə civarında
Dikkulak oğullarından	Mustafa	Hakki	piyada	s.əsgər	1290	Yozgat	xəstəlik	20. Kafkas səyyar xəstəxanası
Sarioğlu	Mustafa	Hasan	piyada	s.əsgər	1313	Yozgat	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Şehla oğulları	Nazif	Hasan	piyada	s.əsgər	1313	Yozgat	qeyb	Bakı civarında
Karabekir oğullarından	Osman	Hasan	piyada	s.əsgər	1302	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
Sipahioğullari	Ömer	Hasan	piyada	s.əsgər	1315	Yozgat	qeyb	Bakı civarında
	Hasan	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1290	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
	Ömer	Hüseyin	piyada	s.əsgər	0	Yozgat	şəhid	Qafqaz hərbində
	Mehmet	İbiş	piyada	s.əsgər	1290	Yozgat	xəstəlik	25. Səyyar xəstəxanası
Yoğurcu oğulları	Musa	İbrahim	piyada	s.əsgər	1311	Yozgat	şəhid	Bakıda
İlyas oğulları	Mustafa	İbrahim	piyada	s.əsgər	1297	Yozgat	şəhid	Bakının şimal sırtlarında
	Osman	İbrahim	piyada	s.əsgər	1298	Yozgat	şəhid	Qarakilsə təpələrində
Ateş İmam oğulları	Osman	İlyas	piyada	s.əsgər	1303	Yozgat	şəhid	Qarakilsə təpələrində
	Hüseyin	Mehmet	piyada	s.əsgər	1301	Yozgat	şəhid	Saray döyüşündə
	Kara Haci	Mehmet	piyada	s.əsgər	1308	Yozgat	qeyb	Bakı döyüşündə
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1308	Yozgat	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Kethuda oğullarından	Osman	Mehmet	piyada	s.əsgər	1304	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
	Yusuf	Musa	piyada	s.əsgər	1305	Yozgat	şəhid	Saray döyüşündə
Karazade oğullarından	Abdullah	Mustafa	piyada	s.əsgər	1308	Yozgat	şəhid	Bakı müharibəsində
Karsli Oğlu	İrfan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1299	Yozgat	şəhid	Qafqaz cəbhəsində
	Ömer	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Yozgat	şəhid	Bakı döyüşündə

Berber Çolak oğulları	Salih	Mustafa	piyada	s.əsgər	1306	Yozgat	şəhid	Meydan hərbində
Kelhasan oğulları	Ömer	Nuri	piyada	s.əsgər	1300	Yozgat	şəhid	Azərbaycan ağdam civarında
Sariömer oğullarından	Yusuf	Osman	piyada	s.əsgər	1307	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
Hocaoğlu	Ahmet	Ömer	piyada	s.əsgər	1306	Yozgat	şəhid	Ağbulaq müharibəsi
Fakiəli oğullarından	Musa	Salih	piyada	s.əsgər	1312	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
Koca oğullarından	Ali	Satilmiş	piyada	s.əsgər	1300	Yozgat	şəhid	Bakının cənub qərbi sırtlarında
	Osman	Seyfullah	piyada	s.əsgər	0	Yozgat	şəhid	Saray müharibəsində
Sari oğullarından	Mehmet	Yusuf	piyada	s.əsgər	1298	Yozgat	şəhid	Bakı civarında
Bölük oğulları	İsmail	Abdullah	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	İsmail	Abdullah	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Demirci oğulları	İbrahim	Abdurrahim	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	İbrahim	Abdurrahman	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Aynaci oğullarından	Ahmet	Ahmet	piyada	çavuş	1304	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Uzun Ali oğullarından	Hasan	Ahmet	piyada	s.əsgər	1302	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Bakibaş oğulları	Mustafa	Ahmet	piyada	s.əsgər	1300	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
Kahveci oğulları	İsmail	Ali	piyada	s.əsgər	1304	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Kahya oğulları	İsmail	Ali	piyada	s.əsgər	1303	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Baki oğulları	Mehmet	Ali	piyada	s.əsgər	1301	Zonguldak	şəhid	Bakı civarında
Emektar oğullarından	Emin	Emin	piyada	s.əsgər	1308	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	Halil	Haci Hüsnü	piyada	kiçik-çavuş	1303	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Kalayci oğulları	Abdullah	Halit	piyada	s.əsgər	1306	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	Ahmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1306	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	Ahmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1297	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Demirci oğulları	Ahmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1299	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	Ahmet	Hasan	piyada	s.əsgər	1299	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Karamusa oğullarından	Veli	Hasan	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə

Kadi oğulları	Ahmet	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1297	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Kidem oğullarından	Haci Hüseyin	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1304	Zonguldak	şəhid	Qarakilsə
	Hüseyin	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1302	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	Hüseyin	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1303	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	İbrahim	Hüseyin	piyada	s.əsgər	1301	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	Halil	Hüsnü	piyada	s.əsgər	1303	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	Hasan	İsmail	piyada	s.əsgər	1299	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
Pamuksus	Yusuf	İsmail	piyada	s.əsgər	1311	Zonguldak	şəhid	Petrovski döyüşündə
oğulları								
	Ali	İzzet	piyada	s.əsgər	1295	Zonguldak	şəhid	Bakı hücumunda
	İsmail	Mehmet	piyada	s.əsgər	1306	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	İsmail	Mehmet	piyada	s.əsgər	1310	Zonguldak	şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Mehmet	Mehmet	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1307	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
Haci İsmail oğullarından	Abdurrah man	Mustafa	piyada	s.əsgər	1306	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	Hasan	Mustafa	piyada	s.əsgər	1302	Zonguldak	əsir	Ağdaş döyüşündə
Karamahmut oğulları	Mustafa	Nazif	piyada	s.əsgər	1302	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	Emin	Osman	piyada	s.əsgər	1306	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
	Hasan	Şaban	ərzaq	s.əsgər	0	Zonguldak	xəstəli k	11.Səyyar xəstəxanası
Karaca oğulları	Hüseyin	Veli	piyada	s.əsgər	1308	Zonguldak	şəhid	Bakı civarında
	İsmail	Yusuf	piyada	s.əsgər	1306	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Ramazan oğulları	Osman	Yusuf	piyada	s.əsgər	1302	Zonguldak	şəhid	Ağdaş döyüşündə
Çavuş oğullarından	İsmail	Ahmet	piyada	kiçik-çavuş	0		şəhid	Alagöz hərbində
	---	Ali Razi Efendi	makinali tüfek	baş leytenant	0		şəhid	---
	Ali	Bayram	piyada	s.əsgər	1301		şəhid	Dərbənd müharibəsində
	Hamdan	Derviş	piyada	s.əsgər	1292		şəhid	Dərbənd müharibəsində
	---	Feyzi Efendi	piyada	leytenant	0		şəhid	Qarakilsə serdutepesi takip muharebesi
	Halil	Halit Ağa	süvari	ehtiyat zabit	0		şəhid	Karakilsenin yukariruci köyü üzerindeki
	---	Halit Zeki Efendi	ehtiyat	leytenant	0		şəhid	Göyçay civarındakı döyüşdə

Çavuş oğullarından	İsmail	Hasan	piyada	kiçik-çavuş	1289		şəhid	Alagöz hərbində
	Yakup	İbrahim Efendi	piyada	leytenant	0		şəhid	---
	Yakup	İbrahim Efendi	ehtiyat	ehtiyat zabit	0		şəhid	Göyçay civarındakı döyüşdə
	Hasan	İsmail	piyada	s.əsgər	1298		şəhid	Dərbənd müharibəsində
	---	İsmail Hakki Efendi	piyada	baş leytenant	0		şəhid	Göyçay civarındakı döyüşdə
	Ali	Mehmet	piyada	s.əsgər	1292		şəhid	Bakı civarında
	Mustafa	Mehmet	piyada	s.əsgər	1313		şəhid	Dərbənd müharibəsində
	---	Mehmet Efendi	piyada	ehtiyat zabit	0		şəhid	Beyli Ahmet dəmiryolu stansiyası qərbində
	---	Mustafa Kazim Efendi	piyada	leytenant	0		şəhid	Göyçay civarındakı döyüşdə
	Haydar	Ömer Efendi	piyada	baş leytenant	0		şəhid	Çoluksu hücumunda
Deliahmet oğullarından	Mehmet	Şerif	piyada	s.əsgər	1290		şəhid	Bülbüli məhəlləsində
	Osman	Yusuf	piyada	s.əsgər	1302		şəhid	Ağdaş döyüşündə

Əhməd Cavad

(1892-1937)

Azərbaycanlı şair, tərcüməçi. Azərbaycanın Dövlət Himninin sözlərinin müəllifi. 1937-ci il repressiyalarının qurbanı. 1916-cı ildə “Qoşma”, 1919-cu ildə “Dalğa” şeirlər kitabı çap edilib. V.Şekspirin “Otello”, Ş.Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib.

AZƏRBAYCAN ŞAİR VƏ YAZIÇILARININ TÜRKLƏRİN BAKINI AZAD ETMƏSİNƏ HƏSR OLUNAN BƏDİİ ƏSƏRLƏRİ

ŞƏHİDLƏRƏ

(Azərbaycandakı Osmanlı şəhidlərinə)

Qalx, qalx! Sarmaşıqlı məzar altından,
Gəlmiş ziyarətə qızlar, gəlinlər.
Ey karvan keçidi, yollar üstündə,
Hər gələn yolçuya yol soran əsgər!

Sənin qovduqların yabançı xanlar,
Qurtardı ölkəmi tökdüyün qanlar!
Bax nasıl öpməkdə tozlar, dumanlar
Qərib məzarını mən də bərabər!

Sənin qanındanmı düzlərdə böylə,
Qüdrət bitirmişdir sayılmaz lalə?!
Dost elindən qopdu bir yanıq nalə,
Yoxsa o nalənin ruhumu söylər?!

Keçərkən göylərdən bir qatar durna
Ağlar buraxdığın gözləri sorma!
Bax doğru çıxmaqda gördüyün röya,
Bəslədiyin əməl bu gün gülümsər!

Çarıqlı qardaşın, sadədil köylü,
Gəldi məzarına bir örük ördü.
Toplanıb baş-başa hər üçü-dördü,
Hər gün köylü qızlar dərdini dinlər!

TÜRKÜN NƏĞMƏSİ

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmi?
Dörd ildə verilmiş bu qədər can hədər olmaz,
Məfkurə yolunda tökülən qan hədər olmaz,

Qiymətli olan xuni-şəhidan hədər olmaz,
Dul qalmış olan növheyi-nisvan hədər olmaz,
Bax sən sonuna, himməti-türkan hədər olmaz,
Bədbəxt olan əfqani-yetiman hədər olmaz.
Türkün tökülən qanları bihudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmi?

Qan ilə qazandıq zəfəri, verməriz əldən,
Xof eyləmədin atəşi-dəhhase-düvəldən,
Bir zərrə belə qorxmayırız dəsti-əcəldən,
İstərsə cahan çevrili varsın da təməldən.

Türkün üzü çevrilməyəcək səmti-əməldən,
Türklər geriyə dönməyəcək müslih əməldən.
Yüksək yaşamaq istər ikən cümlə miləldən:
Türkün tökülən qanları bihudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmi?

"Azərbaycan" qəzeti, 15 sentyabr 1918-ci il, N1.

Məhəmməd Hadi
(1879-1920)

Azərbaycanlı şair, Azərbaycan romantizminin tanınmış nümayəndəsi. 1910-cu ildə İstanbula gedib və orada "Tanin" qəzetində çalışıb. 1915-ci ildə Qafqaz Ordusu sıralarında olub. 1920-ci ildə Gəncədə vəfat edib.

Qeyd: Bu şeir Bakının Qurtuluşundan əvvəl yazılıb.

Salman Mümtaz

(1884-1941)

Tanınmış Azərbaycan alimi, ədəbiyyatşünas. Azərbaycan şair və yazıçılarına aid nadir əlyazmaların toplanılmasında böyük xidmətləri olub.

ÖYÜN, MİLLƏT

Yavəran həzrət şəhriyaridən Qafqaz İslam Ordusu Baş komandanı, Süpəhsalar-əzim dövlətli fəriq Nuru Paşa həzrətlərinə ithaf olunur.

Öyün, millət ki, iltafı olub şövkətli sultanım,
Hilalın haləsi qılsın əhatə Türk atanın.
Təfaxür eylə, ey millət, muradın hasil oldu,
Daha əflakə yüksəlməz əninü-ahü-əfğanın.
Ziyasız rus zülmündən o yüksək ruhum ölmüşdü,
Tuturdu şişəyə hərdəm şərabi-nab tək qanın.
Qızılgültək açıl, gül, gör ki, Türkün şanlı ordusu,
Rəvaq-ərşə nəsəb etmiş Böyük Osmanlı ünvanın.
Səmayə doğru Toğrultək, sən ey Türk oğlu, uç, yüksəl,
Ki, sənsən şanlı övladı şərəfli əski Türkanın.
Bulud altında qalmışdı əgərçi kövkəbi-bəxtin,
Gör imdi nücumzahtək hilalın nücumu tabanın.
Görək Tağ-Məqrənsdən açılsın toğrası,
Mələklər zib-duş etsin ləvasın al Osmanın.
Bütün mümtaz ellərdən olar Türk milləti Mümtaz,
Sürər bundan sonra Türklük şərəfli-şanlı dövranın.

“Azərbaycan”, 30 oktyabr 1918-ci il.

YOLUNU BƏKLƏDİM!

Bu şeir bir il qabaq qanlı mart hadiseyi-ələməsindən Azərbaycan Türk müsəlmanlarını düşmən əlindən xilas etmək və ölümdən qurtarmaq üçün qardaş, arkadaş deyə, dərə, təpə, dağ, daş aşaraq yardıma gələn şanlı Türkiyə ordusuna ithafən yazılmışdır.

Yürüyürkən ölüm saçan fırtınalar önündən,
Uçqun dərələrə uçdum, tiyələrə dırmandım.
Baxdım ki, yox xilas yeri fəlakət cəngindən,
Qara yaşlar anma yenir gözlərimə çarpmadı,
Pək səmimi bir məhəbbət bir an bəni saxladı.
Görürdüm ağ dumanlar qara sislər altında,
Türk elinin səadəti, xanimanı yaxılır.
Ləpə çalan qan içində, girdabların ağzında,
Qəhrəmanlar çabalayır, mərd igidlər can verir.
Of, sevgili yurdcuğazım, dayanamam bu kədərə,
Dayanamam ciyərimi parçalayan zəhərə.

Yaşayamam səndən iraq, dözəməm o hicrana,
Yaşayamam, annəcigim, bən çəkəməm o dərdi.
Heç sönməyən kinlərimlə yüzi qara düşmənə,
Alov saçan dodaqlarım bəd dualar söylərdi.

Ümgülsüm Sadıqzadə

(1899-1944)

Azərbaycan şairəsi. Yazıçı Seyid Hüseyn Sadiqin həyat yoldaşı. 1937-1944-cü illərdə həbsdə saxlanmışdır. Onun 200-ə qədər şeiri, bir poeması toplanılmışdır.

Şaşqın-şaşqın düşüyordum və qalxınca yürürdüm,
Düşmən bəni izlədikcə namusumu sürürdüm.
Qəlbi yanıq sızlayaraq gəzdim vəhşi çölləri,
Köksümdə uyutdurdum böyük arzu, böyük kam.
Boğularaq, inləyərkən rübabımın telləri,
Həp dağlar da səslənirdi həp: intiqam, intiqam!
Dinlədikcə o səsləri bənə qarşı anlardım,
Bir qurtuluş ümidilə izlərini arardım.

Nerdə bənim ardı-önü düşmən kəsən qılıncım?
Neredədir, yigit qardaş, nerdə bəklədigim?
Neçin susmuş biləklərim, nerdə bənim o gücüm?
Neçün gəlməz böyük ordu, neçün gəlmir sevdigim?
Yuca dağlar, arzumuzun salamına əgilin,
Bəni qurtarmaya gələn dostlarıma yol verin.

İştə gəldin, gözlərimin yaşlarını qurutdun,
Nəvazişin ovunmayan qərib ruhu oxşadı.
Heç ölçüyə sığınmayan dərdlərimi ovutdun,
Qara günüm hilalıyın işığıyla parladı.
Artıq bana nəsib degil şadlıq, sevinc – deyərkən,
Gəldim, aldın yürəgimi – ağlama, gül, - dedin sən.

“Gözümüz yaşlıdır, sinəmiz dağlı”. Bakı, 1992.

NEÇİN BÖYLƏ GECİKDİN?

Sənsiz qəlbim qırıq, sönük, çeynənmiş, xırdalanmış,
Ömür şüşəm daşa dəymiş, həyatım parçalanmış.
Qırıq bir saz kimi sızlar qanlı, yorğun telləri,
Yakılar da, yakar bütün qayğı vurmuş elləri.
Şu vətənin öksüzləri, gəlinləri, dulları,
Göz yaşıyla sulamış hər keçdiyiniz yolları.
Yolunuzu bəkləməkdən bənizləri saralmış,
Heç gəlmədin. O şən, gülər ürəkləri qəm almış.
Sən gəlməsən, dolumsanmış ürəklər heç şad olmaz,
Sən gəlməsən, xarabaya dönən qəlb abad olmaz.
Sən gəlməsən, günəş doğmaz, ümid gülüm açılmaz,
Dodaqlarım gülməz, sönük baxtıma nur saçılmaz.
Başqasını istəməm də, ey Türk, çabuk sən gəl, sən,
Bəkləməkdən yoruldum, eh, iştə gec qaldın, nədən?
Yollarına daşmı qalanmış? Ya azğın quldurlar
Burakmıyor? Daş, dəmir, ya polad olsa da onlar,
Ürəyində şöləlrnən mətin, qızğın atəşlə,
Yak onları, ərit, söndür, çeynə, boğ, əz, xırpala.
Xain, alçaq düşmənlərə qol gücünü həp göstər,
Aç yolları, çabuk gəl ki, qəlbim səni istər.

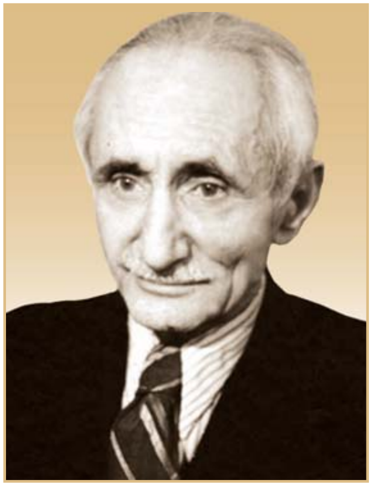

Abdulla Şaiq

(1881- 1959)

Azərbaycanlı şair, yazıçı, dramaturq, pedaqoq, tərcüməçi. N.Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərinin birinci hissəsini ("Şərəfnamə"), Şekspirin "Maqbet" əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib.

Əbdü Əfəndizadə

(1873-1928)

Əsl adı Abdulla Əfəndizadədir. Tanınmış maarif xadimi və tərcüməçi. 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Parlamentinin üzvü olub.

QAFQAZA DƏVƏT

Ey nəsib övladın ordusu, Şəki, Şirvanə gəl!
Tiflisü, Bakıüyü Şişə, Gəncəbü Səlyanə gəl!
Qafqazın hər guşəsində guş qıl, nalanə gəl!
Hazırıq biz siz gələrkən can verək, sultanə gəl!
Səbrimiz daha tükəndi, durma gəl, şahanə gəl!
Yurdumuz düşmən əlində olmamış, viranə gəl!

Hər ürəkdə səbt olubdur: "Ya ölüm, ya Türkiyə!"
Hər ağızdan yüksəlir fəryadi-şeyda: Türkiyə!
Hər məqamda başqa söz yox, cümlə guya: Türkiyə!
Ən qəvi düşmən bu gün olmuşsa bərpa, Türkiyə!
Səbrimiz artıq tükəndi, durma gəl, mərdanə gəl!
Yurdumuz düşmən əlində olmamış viranə gəl!

Millətin sənsən pənahı, dini-islam rəhbəri!
Misrü Hindistaü İran... günbəgün getdi geri,
Bircəsinin yox bu gündə səltənəti-kərrü fəri...
Razı qıldın tək bu aləmdə sən o peyğəmbəri,
Tabü taqət qalmayıbdır kimsədə, dərmanə gəl!
Yurdumuz düşmən əlində olmamış viranə gəl!

“BAKI MÜHARİBƏSİ”

E L A N

“Azərbaycan Dövlət Teatrosunda zilhiccənin 20-si, sentyabrın 16-da Bakı türk səhnəsi aktyorlarının iştirakı ilə, artist Abbas Mirzə Şərifzadənin təhti-idarəsində Azərbaycanımızın paytaxtı Bakı şəhərində mart hadiseyi-ələmiyyəsindən sonra düşmənlər əlində qalıb sonradan qəhrəman türk ordusu tərəfindən mühasirə edilib xilas olmasının bir illiyi münasibəti ilə gənc şair və mühərrirlərimizdən Cəfər Cabbarzadənin (C.Cabbarlı) yeni yazmış olduğu “Bakı müharibəsi” draması mövqeyi-tamaşaya qoyulacaqdır (5 pərdədə, 7 şəkildə).

Həmin faciədə Bakı şəhərində mart-hadiseyi-ələmiyyəsindən sonra müsəlmanlara edilən zülm göstəriləcəkdir. Faciədə iştirak edəcəklər: Nuru Paşa, Mürsəl Paşa, Məhəmməd Tofiq bəy. Nuru Paşanın cəbhədə olması və Bakıya hücum planı yapılması göstəriləcəkdir. Bu faciədə Bakının mart hadiseyi ələmiyyəsindən ta xilas olana qədər nə günlər gördüyü müfəssəl surətdə göstəriləcəkdir”.

“Bəsirət” qəzeti, 13 sentyabr 1919, N246

Cəfər Cabbarlı

(1899-1934)

Azərbaycanın tanınmış dramaturqu, şair və nasir, tərcüməçi. ”Oqtay Eloğlu”, “Od gəlini”, “Sevil”, “Almaz” kimi əsərlərin müəllifi.

Mirzə Bala Məmmədzadə

(1898-1959)

Publisist, tərcüməçi, dramaturq, ictimai-siyasi xadim. Azərbaycan siyasi mühacirətinin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri. 1923-cü ildən sonra Türkiyədə və Almaniyada yaşayıb.

"BAKI UĞRUNDA MÜBARİZƏ"

Türklərin Bakını azad etməsinə həsr edilmiş dram əsərinin tamaşaya qoyulmasının proqramı (17 sentyabr 1919-cu il)

Axşam tamaşası – Hökumət teatrosunda proqram

"Türk aktyorları" idarəsində çaharşənbə günü, 1919-cu ilin sentyabr ayının 17-də tamaşaya qoyulmuşdur: Mirzə Bala Məmmədzadənin yazmış olduğu "Bakı uğrunda müharibə" draması, 7 pərdədə.

İştirak edən şəxslər:

1. Sadiq – cənab Xəlil Hüseynov
2. Birinci qadın – xanım Lizina
3. İkinci qadın – xanım Qəmər
4. Aslan – cənab Hacıbaba Şərifov
5. Muxtar – A. M. Şərifov
6. Qurban – Gəraybəyov
7. Nivva – Sidqi Ruhulla
8. Birinci qız – xanım Lizina
9. İkinci qız – xanım Qəmər
10. Heydər – cənab Əliislam
11. Qafqar – cənab Nərimanov
12. Fəttah – cənab Hüseynağa
13. Birinci qoca – cənab Həmayil
14. İkinci qoca – cənab Qasımov
15. Kamil Feyzi – cənab Darablı

16. Arakel – cənab Mirpaşa
17. Andrey – cənab Kazım Kazımzadə
18. Sasun – cənab Anaplı
19. Arşak – cənab H. B. Şərifov
20. Səltənət – xanım İ. İ.linskaya
21. Yeleza – xanım Məqburə

Tamaşa başlanacaq: axşam saat 9-un yarısında.
Müdir: Baş rejissor: Abbas Mirzə Şərifov

ELAN: Sentyabrın 19-da 4-cü dəfə olaraq Cəfər Cabbarzadənin yazmış olduğu "Bakı müharibəsi" tamaşaya qoyulacaqdır.

QEYD: Yuxarıdakı məlumatlar tamaşanın afişasından götürülmüşdür.

NURU PAŞA HAQQINDA ƏSƏR

مارت حادثه‌سی 1919/20
١٩١٨
ويا خود
نوری پاشا
اوردوسی طرفندن
باكونك اشغالی
اوچنجی حصه
١٩١٨

Bakının türklər tərəfindən azad edilməsi münasibəti ilə Bakıda bir çox dəyərli əsərlər nəşr edildi. Həmin əsərlərdən biri də belə adlanır: "Mart hadisəsi – 1918 və yaxud Nuru Paşa Ordusu tərəfindən Bakının işğalı (azad edilməsi)". Əsərin müəllifi Seyidağa Axundzadədir. Kitab "Turan" mətbəəsi mürəttiblərinin nəşriyyatında çap olunub. Əsər tarixi-publisistik üslubdadır. Dörd hissədən ibarətdir. Birinci hissədə Mart faciəsi, aprelə qədərki hadisələr təsvir edilib. İkinci hissədə apreldən iyula qədərki hadisələr təsvir olunub. Üçüncü hissədə iyuldan sentyabra, Bakının alınması hadisələri verilib. Dördüncü hissədə isə Bakının alınması, Nuru Paşanın xalq tərəfindən xilaskar kimi çağırılması göstərilib.

Əbdü Əfəndizadənin 1918-ci ildə Şəkidə çap olunan "Ya ölüm, ya Türkiyə" əsəri

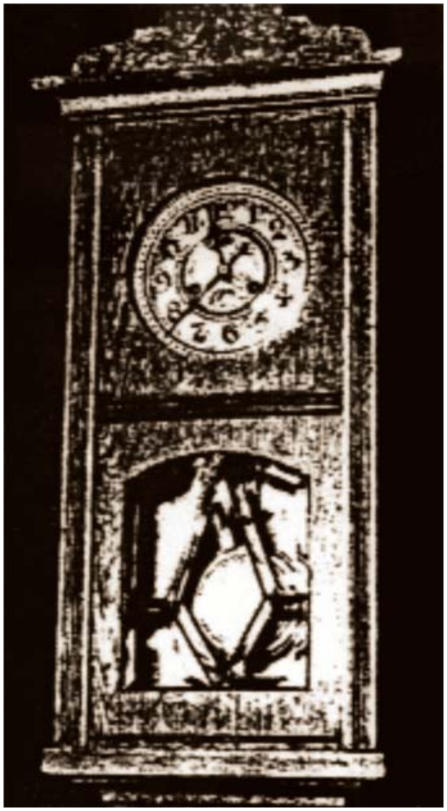

Nuru Paşanın Cəfər Cabbarlıya bağışladığı divar saatı

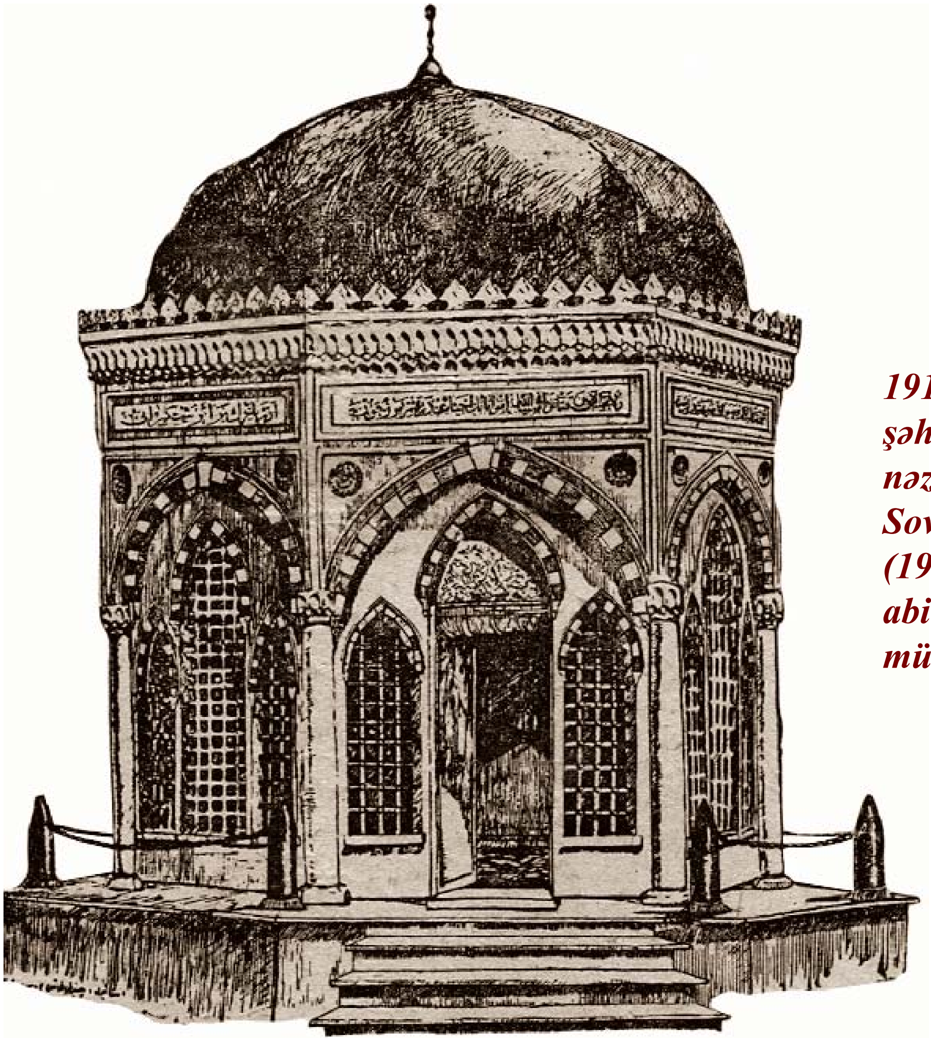

1918-ci ildə Bakıda Türk şəhidlərinə qoyulması nəzərdə tutulan abidə. Sovetlər Birliyi dövründə (1920-1991-ci illər) bu abidənin Bakıda qoyulması mümkün olmadı.

Bakıda türk şəhidlərinin xatirəsinə ucaldılan abidə.
Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra xilaskar türk əsgərləri unudulmadı.

Onlar unudulmur.
Məzarlar abadlaşdırılır.

1991-ci ilin oktyabrında Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bu bölgələrdəki türk şəhid məzarlarına diqqət daha da artdı. Bəzi imkanlı və vətənpərvər insanlarımız Azərbaycan torpaqlarındakı türk şəhid məzarlarını öz imkanları hesabına yenidən təmir etdirib abadlaşdırmağa başladı.

Türkiyə Cümhuriyyətinin Bakı Böyükelçiliyi isə son illərdə bu işlərə daha da çox diqqət ayırmışdır. Böyükelçiliyin dəstəyi ilə Bakı şəhərindəki Şəhidlik məzarlığının təmiri 2018-ci ilin iyununda başa çatdırıldı.

Bakı Böyükelçiliyinin köməyi ilə Hacıqabulda, Sabirabadda, Göyçayda, Astarada, Qubada (İqriqdə), Mərdəkanda, Salyan və Şəkidə 20-yə yaxın şəhid məzarlığının təmir işləri aparılmaqdadır. Bu işlərin Bakının Qurtuluşunun 100 illiyinə − 2018-ci ilin sentyabrın 15-nə qədər yekunlaşacağı nəzərdə tutulur.

Neftçala rayonunda olan Şəhidliyin təmiri isə 2018-ci ilin sonunda başa çatdırılacaqdır.

Qeyd edək ki, hazırda Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində 8 Şəhidlik abidəsi və 16-ya yaxın türk şəhid məzarı vardır.

Yalnız Bakının yox, Azərbaycanın çoxlu sayda bölgələrini işğaldan azad etmiş Türk şəhidlərinə xalqımızın sevgisi əbədidir və onlar xilaskar olaraq heç vaxt unudulmayacaqlar.

Nəsiman YAQUBLU

QAFQAZ İSLAM ORDUSUNUN AZƏRBAYCANDA İZLƏRİ

Redaktor: **İradə Quliyeva**

Operator: Nəzakət Muradova

Tiraj: 500